113357

KINCSESTÁR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
KIS KÖNYVTÁRA
136. sz.

MAGYAR-ROMÁN SZELLEMI KAPCSOLATOK

ÍRTA
GÁLDI LÁSZLÓ

BUDAPEST
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

KINCSESTÁR

430 127

MAGYAR-ROMÁN SZELLEMI KAPCSOLATOK

ÍRTA
GÁLDI LÁSZLÓ

MTAK
0 00003 48065 6

BUDAPEST 1942
KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113357

TARTALOM

I. Bevezetés 3
II. A középkori fejlődés 4
III. Bástyaszerep és vallási összefogás 16
IV. Humanizmus és elvilágiasodás 25
V. A román tudomány megindulása és a budai egyetemi nyomda 34
VI. A román szépirodalom magyar gyökerei . 51
VII. Az erdélyi iskola utókora 59
VIII. Az utolsó nyolcvan év 69

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Lgy43 575
(1977 B)

Kiadó Dr. Bodolai Zoltán
Antiqua Rt., Budapest — F.: Wiesmeyer Emil

I. BEVEZETÉS.

Amint Gaston Paris már több mint félszázada vallotta s a román Philippide is mintegy tizenöt évvel ezelőtt elismerte, az ősrománság kétségtelenül nem Erdélyben, hanem a Balkán-félszigeten, körülbelül Dacia Mediterranea és Dardania provinciák területén — Niš, Skoplje és Szófia között — szakadt ki Délkelet-Európa romanizmusából. Ellatinosodott illir-trák pásztorok laza népközössége alkotta e népelem első magvát, mely azután az idők folyamán osztódásra, szétvándorlásra kényszerült. A későbbi északi románok ősei részint a Duna, részint Szerbia nyugati vidékei felé húzódtak (egyik töredékük egészen Isztriáig elvetődött), a másik ág pedig, az aromán s a tőle ekkor még alig elváló meglenita délen, Macedóniában és Észak-Görögországban keresett boldogulást. Így történt, hogy a délnek tartó, nomád pásztorkodást folytató „vlachok" valósággal bevándoroltak Bizánc történelmébe — először 976-ban említi őket Kedrenos, egy bolgár herceg megöletésével kapcsolatban —, az északnak tartó ág viszont, a már említett isztrorománok kiszakadása után, a XII—XIII. század határán a magyarság államalkotó energiáival került kapcsolatba.

Nyelvi tények világosan igazolják, hogy a románság ma élő négy ágazata közül csakis az északi román, melyből a román köznyelv s a román állam hivatalos nyelve

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

lett, viseli magán a magyar hatás évszázados nyomait. E nyelvi tény szellemtörténeti síkra vetítve valósággal szimbolum erejével bír: azt jelenti, hogy csak itt, Magyarország keleti peremén emelkedett a románság olyan kultúrfokra, mely európai életformákat és államalkotó képességet fejlesztett ki benne. Itt, részben Magyarország történelmi területén, részben annak egykori kárpátaljai hűbérbirtokain hagyta el a románság fokozatosan ősi vándorló életmódját, itt telepedett magyar várbirtokokra, magyar és német városok környékére. Az északi románság alighanem sokkal többet köszönhet a magyar hatásnak, mint eddig hitték, s éppen ezért tartjuk szükségesnek, hogy a magyar-román szellemi kapcsolatokat röviden összefoglaljuk.

II. A KÖZÉPKORI FEJLŐDÉS.

A XII. század végéig történeti forrásokban csak a Dunától délre levő, balkáni románságról találunk említést. Okleveles adataink szerint csak a XIII. század elején kezdenek feltünedezni a románok Dél-Erdély hegyeiben. Még egészen idegen népelemet képviselnek: okleveles gyakorlatunkban nevük még nem a későbbi magyaros hangalakú *Olachi,* hanem *Blachi* vagy *Blacci,* amit szláv népnevük megközelítő latin átírásának tekinthetünk. A III. Béla halála után író Anonymus épp úgy ezen a régi neven ismeri őket, mint az Andreanum, II. Endre királynak a szászok számára adott híres privilégiuma (1224), s ez is bizonyítja, mennyire saját kora viszonyait vetítette vissza a honfoglalás idejére a tudós krónikás. Ezek az első magyarországi románok, akik már 1206-ban Joachim szebeni magyar várispán vezetésével indultak hadba a bolgárok ellen, török népekkel, különösen besenyőkkel együtt jelennek meg Erdély rengetegeiben, ami azt bizonyítja, hogy a románság északra vándorlása közben nagy mértékben keveredett ama türk népekkel, tehát tatárok-

kal, kúnokkal, besenyőkkel, akik ekkor Havaselve szteppealkatú síkságain portyáztak. Ha figyelembe vesszük, hogy a később felbukkanó kenézek és főemberek közül mennyi visel még a XIV. században is türk nevet, akkor joggal tehetjük fel, hogy a románság vezetőrétegében — különösen Havaselvén — éppen olyan fontos szerepet játszott a türk elem, mint ahogyan egykor avarok — tehát egy másik türk fajú nép — vezették a Balkán-félszigetre a hódító szlávokat is.

Egészen a tatárjárásig csupán Dél-Erdély románjairól tudunk, másutt jelenlétükre még földrajzi nevek sem engednek következtetni. Mármarosban, Biharban, Beszterce-Naszódban, az erdélyi románság későbbi főfészkeiben ekkor még egyetlen román hely- vagy víznév sem bukkan fel. Erdély régi földrajzi névanyaga, nehány praelatin elemtől eltekintve (ilyenek az -s végű folyónevek: *Szamos, Körös, Maros, Temes,* valamint *Abrud,* a *Bárcaság* neve stb.), szinte kizárólagosan magyar és szláv eredetű; a legrégibb hitelesen román eredetű helynév (a hunyadmegyei *Kaprevár,* románul *Căprioara* a. m. „kis kecske") első említése 1337-ből származik. A tatárjárás megváltoztatta a helyzetet: a tatár pusztítás által keletkezett üröket feltételezhetően nem egyszer a románság foglalta el, bár feltűnő, milyen ritkák azok a pontok, ahol Erdélyben és a környező vidékeken a románság jelenléte már a XIII. században okleveles adatokkal bizonyítható. Ebben a korban a rendszeres telepítések joga is még elsősorban a királyt illette: 1293-ban III. Endre szigorúan megparancsolta, hogy mindazon románokat, akik az előző évek folyamán Székesről (Alsófehér megye) s más királyi birtokokról magánbirtokra kerültek, ismét Székesre telepítsék össze. Ebből az adatból persze nem szabad, még hozzávetőlegesen sem, az akkori erdélyi összrománság számára következtetnünk. Bizonyos azonban, hogy a központi magyar államhatalom gondos telepítési politikával igyekezett a románokat a keleti országrész

néptelenebb vidékein elhelyezni, különösen ama erdős és hegyes tájak gazdasági kihasználását bízva reájuk, ahová a síkságot kedvelő magyarság terjeszkedése úgysem jutott el. A hegyi legelők öve a pásztorkodó románság számára viszont a legideálisabb élettér volt, s így történt, hogy a középkorban Erdély népelemei: a folyóvölgyekben megtelepülő magyarság, a városokat szervező, iparűző és kereskedő szászság s a hegyi legelőket hasznosító románság az ország gazdasági életében egymást természetszerűleg kiegészítették.

A tatárjárás utáni évekből, 1247-ből való a johannitáknak adott híres adománylevél, melyben az Olt-vidéken levő, kárpátaljai román kenézségeknek és vajdaságoknak legrégibb említését találjuk. IV. Bélának ez az okirata azt igazolja, hogy a magyar államhatalom szervező tevékenysége ekkor már a Kárpátokon túlra is átsugárzott s ott bizonyos politikai szervezkedést indított meg. E folyamat régebbi Havaselve és Moldva tisztán román jellegű megszervezésénél, s ezért kell e magyar kezdeményeknek nagy fontosságot tulajdonítanunk. A fejlődés alapvonalai a legújabb kutatások nyomán már világosan állanak előttünk.

Már Szent László korában Erdély bástya lett a keletről folyton előretörő barbár népekkel szemben. A magyar királyok azonban céltudatos intézkedéseikkel nemcsak Erdély belső szervezetét szilárdították meg, hanem arra is törekedtek, hogy a művelt Európának ezt az utolsó keleti végvárát — mely már egykor a római birodalomban is hasonló bástyaszerepet vállalt — a további expanzió szempontjából hasznosítsák. Ez a terjeszkedés nem annyira imperialisztikus jellegű, mint inkább a magyar királyok apostoli missziójának eredménye volt: nemcsak Magyarország, de egész Európa békés belső rendjét kellett biztosítani a pogány betörésekkel szemben s ugyanakkor gondoskodni az igaz hit terjesztéséről is kelet felé. Magyar kirajzás indult tehát meg Erdélyből egyrészt kelet, a későbbi Moldva területére, másrészt délre, Havas-

elve „Săcuieni" nevű tájára (melyet Iorga is a székely határőrvidék meghosszabbításának tekintett), s különösen a szörényi bánságnak Kárpátokon túli szögletébe, a későbbi Kis-Oláhországba (ma Oltenia).

Számra legjelentősebbek kétségtelenül a moldvai telepek lehettek, de hogy ezek pontosan mikor keletkeztek, arra nézve a vélemények erősen megoszlanak. Eltekintve ama romantikus felfogástól, amely a hajdani etelközi magyarság maradványait sejti e települések gyökereiben, újabban mind valószínűbbé válik az a nézet, mely tulajdonképpen az erdélyi magyar hódítás végakkordját, szükséges kiegészítőjét látja az Erdélyt előőrsökkel biztosító moldvai terjeszkedésben. Annyi bizonyos, hogy e települések a moldvai román fejedelemség megalakulását több, mint száz évvel megelőzték, véghezvitték a kunok pacifikálását és megtérítését, s egészen a Szeret vonaláig magyar telepekkel szórták tele a Kárpátok egész keleti lejtőjét s különösen ama vidékeket, ahol a Kárpátokból jövő folyók — mint a Moldva, Bisztrica, Tatros (vagyis Tatáros) — a Szeretbe ömlenek. Moldva helynévanyaga igen nagy részben magyar eredetű, amint azt *Agiud* (Egyedhalma), *Bacău* (Bákó), *Sascut* (Szászkút) és sok más név esetében román szerzők is szívesen elismerik. A magyarokkal együtt németek is költözhettek ki, de ezek sok esetben később elmagyarosodtak. Valamivel homályosabban látjuk a déli expanziót, de Lükő Gábor és Elekes Lajos tanulmányai ez irányban is becses útbaigazítással szolgálnak. Elekes a havasoktól délre keletkező magyar telepeket a kárpáti határvédelmi övben meginduló kirajzással magyarázta s rámutatott arra a tényre, hogy Kis-Oláhország helynevei (mint *Arpadia*, *Amaradia*-Hamaród) jól szemléltetik a magyar terjeszkedés délre irányuló útvonalait is. Ama Korlát „comes" nevét, aki a Kárpátoktól délre egy magyar „comitatust" szervezett, megtaláljuk Kis-Oláhország ma is létező *Corlățel* helynevében, s az 1247-ben említett *Farkas* kenéz nevét min-

den valószínűség szerint *Fărcăşeşti* község neve őrizte meg. Elekes tetszetős és bizonyára részletesebben alátámasztható feltevése az is, hogy e kárpáti határvidék külső és belső oldalán egyaránt magyar hatásra indult meg a románság megszervezése: a vöröstoronyi és törcsvári szorostól délre magyar módra megszervezett comitatus-ok voltak s ezekkel szemben, a határöv belső, erdélyi részén bukkannak fel az első állandó jellegű román kerületek. Így a krassói districtus-ok Szörény, Hátszeg a Litva-föld, Szelistye-Omlás-Fogaras az Argeş-Câmpulung-i határzóna s fent északon Mármaros az ugyancsak magyar alapítású Moldvabánya átellenese. Elekes igen helyesen úgy képzeli el mindezt, hogy a Kelet-Magyarország határai mentén levő királyi birtokok román településeit a Kárpátokon túlra jutott magyarok szervezték meg.

A magyar határvidék tehát szervezőerőt s ezzel kultúrát, magyaros színezetű nyugateurópai műveltséget árasztott mindkét irányba. Így érthető, hogy a XIV. században az első román államalakulatok magva is éppen abban a kárpátaljai zónában kristályosodott ki, ahol egyes önállóságra törekvő vajdák, mint a türk nevű és valószínűleg türk fajú Baszarába, magyar kezdeményekre támaszkodhattak.

Mielőtt a román fejedelemségek életében megnyilatkozó magyar befolyásról szólanánk, előbb fel kell vázolnunk ama változásokat, amelyek a történeti Magyarország területére, Erdélybe érkezett románságot új hazájában érték. E változásokat így foglalhatjuk össze: *a románság Magyarország közvetítésével illeszkedett bele a középkor európai társadalmi rendjébe, megtalálva lassanként az utat a nyugati középkort átható latin műveltséghez is.*

Ismeretes, hogy a kenézei vezetésével betelepülő románság eredetileg magával hozta balkáni szokásait s primitív balkáni szervezetformái is. Bár a beilleszkedés a magyar királyság fejlettebb jogrendjébe nehezen ment — ezért

hallunk évszázadokon át annyit románok által elkövetett bűntettekről — a középkori magyar kisebbségpolitika nem igyekezett a jövevények szociális struktúráját átmenet nélkül a magyarországi viszonyokhoz idomítani, hanem inkább azon volt, hogy a román hagyományokból tartassék meg mindaz, ami haszonnal megtartható. Megmaradtak a sajátos román adófajok: a juhötvened (quinquagesima) és a disznótized (decima porcorum), s eleinte megmaradt legnagyobb társadalmi egységnek a szállás is, melynek élén a falusi bíróhoz hasonló jogkörrel bíró s gyakran az öregek tanácsával (seniores) együttműködő kenéz állott. A kenéz ekkor még csak egy-egy betelepülő csoport vezetője s annak a földesúrral szemben való képviselője volt, ki bíráskodott ugyan és némi adómentességet is élvezett, de azért „primus inter pares" maradt, anélkül, hogy az alája rendelt románok jobbágyai lettek volna. A románok helyzetét saját szokásjoguk, a sokat emlegetett „ius valachicum" szabályozta, de ezenkívül természetesen különállást jelentett számunkra ortodoxizmusuk is, amelyet a XIII—XIV. században még itt-ott mohamedán foltok is tarkíthattak (erre utalnak a Szerecsen-típusú nevek). Az ortodoxizmust a magyar királyok általában véve a pápai sürgetések ellenére sem üldözték hathatósan, sőt adattal bizonyítható, hogy a XIV. században Bihar megye egyik falujában az első román pap egyenesen a váradi püspök engedélyével és támogatásával telepedett meg. Az a vád tehát, mely szerint a mármarosi románság egyrésze Nagy Lajos türelmetlen térítő akciója elől menekült volna a Kárpátokon túlra, teljesen tarthatatlan. Ma már jól tudjuk, hogy a Mármaros és Moldva közt fennálló kapcsolatok gyökere a mármarosi románok moldvai eredetében keresendő. Mivel a Moldva felől jött mármarosiak már magyar hatásokkal átitatva érkeztek a Kárpátokon inneni új hazájukba, Nagy Lajos természetszerűleg arra gondolt, hogy rájuk bízza a magyar királyság keleti határvidékének, ennek a karoling mintára alkotott „Ostmarknak"

megszervezését. Mikor aztán Bogdán, a „vayvoda noster infidelis", Moldvát önálló román érdekek szolgálatába akarta állítani s elszakadásra törekedett, Nagy Lajos más mármarosi románok segítségével hadat viselt ellene s végül mindazon román vajdaivadékokat, akik e harcokban a király oldalán kitartottak, magyar nemességgel adományozta meg. Moldva, vagy ahogy a törökök sokáig nevezték, Bogdánia megalakulása tehát nem a magyarság vallási türelmetlenségének köszöni létrejöttét s joggal állíthatjuk, hogy a középkori Magyarország sem nemzetiségi, sem valláspolitikai intoleranciával egyáltalában nem vádolható.

A mármarosi példa más tanúsággal is szolgál. Azt mutatja, hogy a hadi érdemek jutalmazását illetőleg sem tettek különbséget nemzetiségek szerint egyik vagy másik „Hungarus" között. Nemcsak Mármaros vajdai társadalmából vált ki már a XIV. században tekintélyes arányú magyar nemesi osztály, hanem Bihar vajdái is a váradi püspöktől ú. n. egyházi nemességet nyertek s végül átterjedt ez a folyamat Dél-Erdély és különösen Hunyad régebbi „kenézdemokráciájára" is. E fejlődés természetesen gyökerében forgatta fel a románság addig szinte teljesen egysíkú tömegét: mihelyt a kenéz vagy a vajda nemesúr lett, alattvalói, az addig szabad románok egyszerre lesüllyedtek a közönséges jobbágyok életszínvonalára. Nem a magyarok taszították tehát az erdélyi románokat a jobbágysors „rabszolgaságába", hanem saját vezetőik, akik nem tudván ellenállni a magyar nemesi életforma vonzóerejének, az országos nemesség eléréséért minden áldozatra, még ősi hitünk esetleges elhagyására is készek voltak, bár alig hihető, hogy ez lett volna a nemesítés „sine qua non"-ja. A XIV. és XV. században megbomlott tehát a román társadalom hagyományos balkáni strukturája egyszerűen azért, mert a vezetőréteg részesülni kívánt mindazokból az előnyökből, amelyeket számára a magyar nemesség elnyerése jelentett. Királyaink

e törekvését évszázadokon át egyenesen pártolták, magas méltóságokra emelvén a román urakat nemcsak hosszú asszimiláció után, hanem sokszor már az első vagy második nemzedékben is.

Az erdélyi románság egy részének a magyar nemességbe való felemelkedését a román történetírás mindig nagy idegenkedéssel fogadta, azt tartván, hogy a magyar nemességet nyert románok úgyis katolikussá lettek s elmagyarosodván megtagadták népüket. Bár ez az elmagyarosodás, mely természetszerű folyamat volt s nem kényszerítő erőszak hatására jött létre, valóban sokszor bekövetkezett, mégsem szabad azt gondolnunk, mintha a nemességhez tartozás alapfeltétele a vérségi kötelékek elszakítása vagy legalább is ellazítása lett volna. Nem egy magyar nemessé lett román úr népe ortodox templomainak bőkezű pátrónusa maradt. Még a XVI. században is jellemző példát mutat Oláh Miklós, Magyarország hercegprímása, aki — valószínűleg elsősorban a Hunyadiakkal való rokonsága miatt — büszkén hivatkozott „római" eredetére s emlegeti családja havaselvi gyökereit is. A nemzetiségi viszonyokat tehát a középkor szellemi légkörében, annak nemzettudatán keresztül kell tekintenünk és nem szabad az emelkedett és népi ellentéteket magasabb egységbe hangoló „Hungarus"-fogalmat modern szempontjainkkal anachronisztikusan meghamisítanunk.

Mindenesetre bizonyos, hogy Magyarország közvetítette először a románok felé azt a latin kultúrát, amelytől a románság — a többi neolatin néptől eltérően — oly végzetesen elszakadt. Már a XIII. század elején a balkáni bolgár-valch állam feje, Ioannitius felismerte a latin kultúra nemzetmentő fontosságát, hiszen csak ez tudatosíthatta volna a még mindig latin idiómát beszélő, de egyébként szláv-görög kultúrkörbe tévedt népben római származásának hitét. Ami nem sikerült a balkáni királynak, azt elérték most Erdély és Magyarország románjai,

akik — legalább is fokozatosan nemességre emelkedő, magasabb rétegükben — a magyarországi latin műveltség részeseivé váltak. Érdekes azonban megjegyeznünk, hogy — amennyire e tény megállapítható — a románokra úgy látszik elsősorban maga a magyar művelődés formái hatottak, még pedig nem is a latin, hanem a magyar nyelv közvetítésével. Erre elsősorban az a körülmény mutat, hogy a moldvai szláv nyelvű XIV. és XV. századi oklevelekben magyar szó igen szép számban akad, viszont olyan jövevény elem, amely a magyarországi latinságból származnék, jóformán egyáltalában nincsen. Hasonló lehetett a helyzet Erdélyben is: az itteni román nyelvben feltétlenül vannak olyan magyar elemek, amelyek a középkor végéről származnak, de régi latin kölcsönzéseket alig mutattak ki.

E régi nyelvi érintkezésekkel kapcsolatban említhető az a tény is, hogy az erdélyi román nyelv magyar elemei igen gyakran mutatnak régies, XIV—XV. századi hangalakot. Ha például a *Körös* folyónak román neve *Criș* vagy Kolozsvár neve *Cluj*, ebben csak a tájékozatlan laikus láthat frissen „elferdített" változatokat. A román elnevezések tökéletesen megőrizték mind a mai napig a régi magyar *Kris* és *Kluzsvár* elnevezéseket. *Város* szavunk is akkor került még át a románba, amikor *várasnak* hangzott s ezért lett belőle *oraș*. S azt, hogy románul miért hangzik *katona* szavunk ma is *cătană* alakban, csak akkor értjük meg, ha figyelembe vesszük, hogy e szó régi magyar alakja bizony *katana* volt. Éppen így *Fogaras* helyett a XV. században még a *Fagaras* alak volt járatos, s ha jelenleg a románban *Făgăraș* változatot találunk, ez kétségkívül nem más, mint a régi magyar alak átvétele. Amint tehát az angol nyelv középkori norman elemei valóságos francia nyelvemléknek számítanak, úgy a román nyelvben megmaradt magyar elemek is igen gyakran nyelvünk multjának egy-egy érdekes töredékét őrzik.

A régi magyar-román nyelvi érintkezések fontosságát

még egy körülmény bizonyítja. Fekete Nagy Antal mutatott reá nemrégen arra a tényre, hogy a XV. században, amely a magyar nyelv mindennapi írásbeli használata szempontjából valósággal a kezdet kezdetének számít, a román eredetű Drágffy-családtól maradt a legtöbb, szám szerint 15 magyar nyelvű misszilis levelünk. Ez arra mutat, hogy a románság egy részének elmagyarosodását nem az erőszak, hanem az életviszonyok természetes fejlődése hozta magával.

E magyar hatás azonban — mint már részben láttuk is — nem torpant meg a Kárpátok vonalánál, hanem azon túlra is eljutott. Kérdés azonban, a magyar kultúra kisugárzását nem csökkentette e végzetesen az önállósulás felé haladó havaselvi és moldvai állami élet, amelyet egyfelől Baszarábának Károly Róberten aratott győzelme, másrészt Bogdán és Nagy Lajos viszálya, tehát magyarellenes politikai tendenciák biztosítottak?

A felületes szemlélő azt hihetné, hogy az ortodoxizmus jegyében meginduló önálló román szervezkedés valóban elszakadást jelentett a magyar műveltségtől s a katolicizmus kultúrkörétől. Cartojan román irodalomtörténész legújabb munkájában tételként állítja, hogy az ortodoxizmus hagyományaihoz való s egyre jobban kihangsúlyozott visszatérés tulajdonképpen menekvés volt a magyar államiság beolvasztó ereje elől. Így látják ezt történeti darabjaikban a román drámaírók (Davila, Blaga) is, s ha a fejedelemségek kikristályosodó udvari életének hierarchiáját s az első intézményeket szemléljük, akkor első látásra valóban úgy rémlik, mintha a bizánci-szláv színezet egyeduralkodó lenne. A tényleges állapot azonban sokkal bonyolultabb. A Kárpátok keleti szögletében levő táj mindig különböző kultúrkörök kereszteződési területe volt s már Decebálról tudjuk, hogy pontuszi iparosokkal kelta hatásokról tanuskodó várakat emeltetett. A kárpátalji román vajdaságok s a bennük kibontakozó ortodox egyház is efféle várak: mestereik szlávok és görögök, de a

minták, az ösztönzések sok esetben magyar közvetítéssel nyugatról származtak vagy egyenesen magyaros jellegűek voltak.

Havaselvén a magyaros ösztönzések legfőbb képviselőjének rendszerint Mircsát, Zsigmond kortársát szokták tekinteni, aki — éppen úgy mint elődje, I. Radu — a magyar Anjou-kor lovagvilágának külsőségeivel vette magát körül. Igen érdekes, hogy kb. ugyanakkor jelenik meg Mircsa magyaros lovagi öltözékben, amikor Erdélyben egy templom falára magyar szenteket bizánci ikónok módjára festegetnek. E külsőségeknél fontosabb azonban egyes intézmények és méltóságok magyar eredete. Mircsa a legfőbb havaselvi udvari tisztséget, melyet románul *vornic*-nak hívtak, latin okleveleiben „iudex et palatinus curie nostre"-nak nevezi. Ennek alapján román történészek is feltehetőnek vélték, hogy a vornic tisztsége és hatásköre a magyar nádori méltóság nyomán keletkezett. Újabban utalt csak arra Elekes, hogy a mintát valószínűleg alacsonyabban kell keresnünk: „a vornic működése kezdetén, a szörényi kicsiny vajdaság korában, a magyar ispánságok (comitatus) udvarnokait mintázta." Ugyancsak magyar eredetű a kamarási név és méltóság (románul *cămăraş)*, valamint Moldvában a várnagyok neve *(pârcălab,* a magyar *porkoláb*-ból) s végül a *ban* neve és rangja, mely természetesen a szörényi bán emlékét örökíti tovább. Itt jegyezzük meg, hogy ugyancsak a bánság emlékét őrzi a román pénzrendszer legkisebb egységének, a *ban*-nak mindmáig fennmaradt neve is, ami azzal magyarázható, hogy egykor Délkelet-Európában a bizánci és itáliai pénznemek mellett a magyar báni dénárok voltak a legkedveltebb fizetési eszközök. S ha már a gazdasági viszonyokhoz jutottunk, hadd említsük meg, hogy magyar-latin szóval *ferton*-nak nevezték egykor a románoknál a „márka negyedét" is (vö. *ferto, -onis,* a német *Viertel*-ből). Érdekes, hogy magyar eredetű a románban a *cheltui* „költeni" ige; régebben mindenütt el volt terjedve

a hozzátartozó főnév is: *chelciug* (a magyar *költség* nyomán). Magyar az áru mindmáig használt legáltalánosabb elnevezése is *(marfă,* régen *marhă)* s ugyancsak nyelvünkből származik a vám román elnevezése is *(vamă).* S említsük-e még, hogy *mázsa, mérték* és *vég* szavunk átvétele is a magyar kereskedelem egykori hatásáról tanuskodik, s hogy magyar közvetítéssel jutottak el a románokhoz a nyugateurópai híres posztó- és szőttesfajták nevei is (pl. az *ipri)?*

Mindeme nyelvi tényeket a moldvai és kisebb részben havaselvi okleveles anyag alapján Tamás Lajos már részletesen kimutatta. Ugyancsak ő állapította meg, mily nagy mértékben el volt terjedve Moldvában *vitéz* szavunk, mely a XIV. század végétől kezdve valósággal egy román vitézi rend jelölésére szolgált, a magyarországi „miles aulae" fogalomhoz hasonlatosan. Bizonyos lovagi élet kezdeteire utal még az *aprod* elnevezés, s ugyanezen fogalomkörrel tartoznak össze olyan átvételek, mint *timeriu* (címer), *panţir* (páncél) vagy *hitleanstvo* (később románul *hitlenşug)* a hűbéri szolgálat közben tanusított „hűtlenség" megjelölésére. Jellegzetes jogi fogalmak is kerülnek át, mint *uric,* az örökbirtok neve, vagy egy birtokrész tulajdonosának neve, akit románul is „részesnek" *(răzeş)* hívtak.

Külön figyelmet érdemel a városi életre vonatkozó terminológia kialakulása. A városi élet kezdeteit sokan teljesen a német telepeseknek akarják tulajdonítani, pedig ha így volna, nem értenők, miért a magyarból került át a város neve nemcsak a románba, de jóformán minden balkáni nyelvbe. Igaz viszont, hogy a városi közigazgatással kapcsolatban a városbíró jelentésű *pârgar, pâlgar, polgar* magyaros és németes alakban egyaránt előfordul. A „lakás" és „lakni" fogalmak kifejezése ezzel szemben gyökeresen magyar *(a lăcui,* a románföldi szláv emlékekben *lakuvati,* s mellette *lăcaş = lakás,* bár e szó ma csak „templom" értelemben él a román egyházi nyelvben).

Mint látjuk, az ortodoxizmusba menekülés nem akadályozta meg bizonyos magyar hatások felszívását. Ezek révén a románság is részese lett a ragyogó emlékű „magyar középkor" sugárzóerejének. Még vallási téren is történtek nyugatias jellegű kezdemények: Moldva egyik fejedelme, *Lațcu* katolikussá lett, s Jó Sándor felesége, a magyar születésű Losonczi Margit egész sor moldvai magyar községben építtetett katolikus templomot. Többet közülük még a XVII. század közepén is látott Deodato *Baksics*, a Moldvában vizitációs körúton levő szófiai ferenciskánus püspök. A magyar kereszténység ideológiájához közeledett Moldva középkori legnagyobb alakja, a Mátyással egyidőben uralkodó István vajda (Nagy István) is, aki a kereszténység védelmének egész koncepcióját Magyarország bástyaszerepének szimboluma nyomán alkalmazta saját országára. Egyik Velencéhez intézett levelében Moldvát egyenesen Magyarország keleti kapujának nevezte. István érezte a török elleni nagy keresztény összefogás szükségességét, mely a XV. század második felében, Hunyadi halála után mind égetőbbé vált. A románság annál inkább retteghetett ekkor az oszmán veszedelemtől, mert — sajátos véletlen folytán — éppen Hunyadi halálának évében kényszerültek a román vajdaságok a törököknek adót fizetni. A románoknak érezniök kellett, mint csúszik ki mögülük a középkori magyar államhatalom roppant hátvédje, melynek egész politikai létüket köszönhették. Mohács századjától kezdve a két dunai román ország egyre mélyebben zuhant a török szolgaságba.

III. BÁSTYASZEREP ÉS VALLÁSI ÖSSZEFOGÁS

A XVI. és XVII. század folyamán két nagy gondolat vert hidat a magyarság és a románság közé: az egyik a török elleni védekezés közös szüksége, a másik pedig a reformációnak népi öntudatra ébresztő eszmehulláma volt.

Az önálló Erdély megalakulása után egyre jobban kitűnt Erdélynek s a két kárpátalji román fejedelemségnek szoros egymásrautaltsága. Moldva és Havaselve elhanyatlása nem következett be egyszerre, s bármilyen súlyosak is voltak a töröknek fizetett adóterhek, mégis még a XVI. században is a havaselvi Neagoe Baszaráb környezete, gazdag kolostoraival és díszes templomaival, valóságos menedéke volt a Balkánról északra menekülő bizánci keresztélységnek. A román vajdák ekkor váltak a balkáni ortodoxia pátrónusaivá s e szerepüket még a XVIII. század legmélyebbre süllyedt évtizedeiben is, amennyire csak lehetett, megtartották. Egy-egy merészebb, elszántabb vajda még fegyvert is mert fogni a török ellen, s e harcokban Erdély magyarsága mindenkor támogatta őket. Ismeretes például, hogy 1595-ben Mihály vajda legemlékezetesebb diadalát Báthory Zsigmond személyes támogatásával és székely ágyúsainak segítségével aratta.

Erdélyiek és románok eme összefogásának nyomát históriás énekeinkben is fellelhetjük. Énekmondóink nemcsak a magyar-román összetűzésekről számoltak be — mint Tinódi, aki Iliaș moldvai vajdának betöréséről szólt budai Ali basa históriájában és Görcsöni Ambrus, aki Mátyás moldvai hadjáratáról emlékezett meg, de sokszor emlegették az 1595-i diadalt is és Listius László — aki Oláh Miklósnak anyai ágon rokona volt — 1653-ban így írt „Magyar Mars" című históriás énekében:

Moldva egy felől, Havasal más felől Erdéllyt foglalják körül,
Mint erős Bainakságh, e két Oláh-országh vadnak jó segítségül,
Hogy bé rohanása, avagy pusztulása, ne essék ellenségtül.

Nehány évvel később, Baszaráb Máté havaselvi román fejedelem haláláról Köröspataki János mezőcsávási pap így szólt egyik históriás énekében:

Máthé vajda meg-holt, országunknak nagy kár,
A mi szerencsénkre élne nem bánnók bár,
Mert a meddig éle volt ollyan mint vég vár,
Nem jöhetett reánk könnyen Török Tatár.

A közeledés másik tényezőjét a protestantizmus alkotta. Már a XV. században Moldva uralkodói bizonyos jóakaratú elnézést tanusítottak az egymásután fellépő protestáns felekezetekkel szemben, s így történhetett, hogy egyik legbecsesebb régi bibliafordításunkat, a Münchenikódexet Magyarországról menekült husziták a moldvai Tatros városában fejezték be, 1466-ban. A XVI. században a protestantizmus, Melanchton szellemében, ismét fegyvertársat látott az ortodoxiában s ezért a magyarság és eleinte az erdélyi szászok is újra megpróbálkoztak azzal a feladattal, hogy a románságot kiragadják bizánci kultúrköréből s megnyervén az új vallásnak, az általános európai fejlődésbe kapcsolják. Újra feléledt, de most már protestáns részről, a középkorból ismert vallási misszió. A XVI. századi magyar-román érintkezések tehát tipikusan archaikus színezetűek: még kizárólagosan vallásos jelleggel bírnak, a világi tudományoknak és az antikizáló humanizmusnak egyetlen sugara sem csillan meg bennük. E vallási kapcsolatok színhelye persze nem a kárpátalji fejedelemségek képezik — ahol a protestáns Heraclides Jakab, akit a románok Despot-vajdának neveztek, Moldva trónjára kerülve életével fizetett reformjaiért s iskoláját az ortodox papok szétrombolták —, hanem Erdély. Joggal mondhatjuk, hogy a protestantizmus igen nagy mértékben elmélyítette a magyar-román szellemi kapcsolatokat.

A protestantizmus ihlete, amelynek a románok első népi nyelvű könyveik kiadását köszönhetik, három hullámban érte a románságot. Az első hullámot Dél-Erdély, Szeben és Brassó román nyomtatványai képviselik. Már 1544-ben megjelent Szebenben Luther katekizmusának román fordítása, valószínűleg magyar szöveg közvetíté-

sével s talán Drágffy Gáspár támogatásával, aki — mint tudjuk — a következő évre hívta össze a magyarországi protestánsok első zsinatát. E kiadvány azonban sajnos elveszett s így semmi biztosat róla nem tudhatunk. Jobban ismerjük azokat a brassói román nyomtatványokat, melyek Coresi, a Havaselvéről jött görög származású könyvnyomtató diakónus közreműködésével s Hans Bencknernek, Brassó város bírájának hathatós támogatásával jelentek meg. Bencknernek egyébként papírgyára volt s így mindenképpen érdekében állott a könyvtermelés fokozása s a brassói nyomtatványok elterjesztése a kárpátalji fejedelemségekben is. Részben ez magyarázza, hogy Coresi egyáltalában nem kötötte le magát a protestantizmus mellett, hanem luteránus, majd református szellemű műveket szláv és román-szláv nyelvű könyvekkel vegyesen adott ki. Coresi működése 1559-től egészen 1583-ig tartott s ebbe az időszakba esnek bele más délerdélyi városok (Szászsebes, Szászváros) román nyomtatványai is. A második hullámot kétségtelenül a gyulafehérvári Rákóczy-nyomda tevékenységéhez kapcsolhatjuk, melynek virágzása a XVII. század közepére esik. Ennek hitterjesztő működése azonban már erős ellenzést vált ki ortodox részről s 1656-ban Brankovics Száva, Erdély oroszbarát ortodox püspöke elrejti a nyomda betűit, hogy ne jelenhessék meg több „eretnek" tanoktól megfertőzött könyv a románok számára. Az erdélyi protestáns szellemű román könyvkiadás utoljára Apafi napjaiban támad fel, de működése ekkor már csak néhány évre korlátozódik, mert Erdély osztrák provinciává lesz és a protestáns kultúrmisszió örökségét az ellenreformáció legbuzgóbb bajnokai, a jezsuiták veszik át. Mégis Apafi nyomdájának dicsősége, hogy innen került ki 1699-ben az első román ABC-könyv, Kisfaludi Rácz István gyulafehérvári udvarbíró költségén.

Mindeme korszakokon keresztül az egyházi irodalomnak körülbelül ugyanazon műfajai jutottak el a román-

sághoz. Három műfajt kell kiemelnünk: a magyar származású katekizmusokat, a bibliafordításokat, valamint a szertartás- és énekeskönyveket.

Ma már kétségtelen, hogy Coresi első brassói nyomtatványának, a „Keresztényi kérdés" (Intrebare creştinească, 1559) című kis katekizmusnak legnevezetesebb forrása Batizi Andrásnak 1550-ben megjelent katekizmusa volt. Ez még határozottan luteránus szellemű munka, éppen úgy, mint azok a magyar helyesírású katekizmusok, amelyeket a XVII. század közepén Gyulafehérvárt Csulay Györgynek, I. Rákóczy György udvari papjának és Barcsai Ákos karánsebesi és lugosi bánnak költségén Fogarasi István lugosi lelkész és mások adtak ki (1642, 1648, 1656). Mindhárom katekizmuskiadás a Heidelbergi Kátén alapszik; nyelvük magyaros fordulatai erős magyar befolyásról tanuskodnak.

Bonyolultabb a bibliafordítások kérdése. Ezekkel kapcsolatban ugyanis a források s az esetleges magyar minták még egész sereg megoldatlan problémát jelentenek a kutató számára. Az általános felfogás Coresi biblia- és zsoltárfordításait illetőleg az, hogy ezek szláv szövegen alapulnak s részben kapcsolatban állnak az Erdély északi részében keletkezett, régebbi kéziratos fordításokkal, melyek talán huszita vagy esetleg luteránus jellegűek. Nincs azonban kizárva, hogy pl. Coresi 1561-ben megjelent Négy Evangéliuma s a gyönyörű kiállítású, 1648-ban II. Rákóczi György támogatásával Gyulafehérvárt kiadott Újszövetség már a Vulgata figyelembevételével készült, ami kétségtelenül a magyarországi művelődés hatásáról tanuskodnék. Egyetlen erdélyi bibliafordítás forrásait ismerjük alaposan, s ez a szászvárosi Ószövetség, amely 1582-ben jelent meg, Geszthy Ferenc dévai zászlósúr és várkapitány költségén. Több délerdélyi román pap fordította, Tordási Mihály román püspök vezetésével, az előszó szerint latinból, görögből, sőt héberből. A modern tudomány azonban megállapította, hogy ez a kissé naívan

fitogtatott erudició magyar forrást takar: az egész szöveg — Mózes első két könyve — nem egyéb, mint Heltai Gáspár magyar fordításának legtöbbször szószerinti s még magyar mondattani fordulatokat is híven visszaadó átültetése. Emellett a fordítók figyelembevették a Vulgatának egyik protestáns szellemben átjavított újabb változatát is. Mindazonáltal, ha ezt a fordítást közelről megfigyeljük, azonnal észrevesszük, hogy tulajdonképpen sajátos szinkretizmust képvisel: magyar s latin mintái ellenére nyelvezetén lépten-nyomon átcsillan az ortodoxia szláv-görög terminológiája. A szellem új tehát, de a kifejezéskészlet s főleg a hagyományos bibliai tárgyak, személyek, stb. elnevezése rendszerint az ősi ortodoxia világából ered.

A bibliafordításokkal kapcsolatban megemlítendő még, hogy a XVII. század elején Bethlen Gábor, majd később Geleji Katona István is foglalkozott a teljes román biblia kiadásának gondolatával s később a század második felében Kézdivásárhelyi Matkó István erre fejedelmi megbízást is kapott. Mi lett e tervekből, nem tudjuk. Mindenesetre a gyulafehérvári 1648-i Újszövetség könnyen lehet Bethlen Gábor egykori terveinek kissé módosult megvalósulása.

A magyar irodalmi hatás nevezetes területét képviselik a szertartási és énekeskönyvek. Az előbbiek legjellegzetesebb példája a Coresi nyomdájában Brassóban 1564-ben megjelent Szertartáskönyv (Molitvelnic) és Bibliamagyarázat (Tâlcul Evangheliilor). Mindkettő Háportoni Forró Miklós magyar nemes úr költségén látott napvilágot s a fordító valószínűleg Szentgyörgyi György, Erdély református románjainak első püspöke. Az első mű forrása kétségtelenül Heltai Gáspár 1559-ben Kolozsvárott megjelent Agendá-ja, a második pedig Meliusz Juhász Péter egyik szentbeszéd-gyűjteményén (Válogatott prédikációk, 1563) alapul, tehát mindkét esetben a magyar egyházi irodalom két akkor fontos újdonsága jutott el a románokhoz. Ezenkívül egyes részek Dévai Biró Mátyás és

Heltai Gáspár írásaiból származnak. E szertartáskönyv egyébként jelentős hagyományt teremtett: még a XVII. század végén is János vinci pap magyar minták nyomán adott ki egy hasonló tárgyú munkát.

Hosszú filiációt mutatnak az erdélyi románok énekeskönyvei is. Már 1570-ben jelent meg egy magyarból fordított latinbetűs énekgyűjtemény Nagyváradon vagy inkább Kolozsvárt, Heltai nyomdájában, ebből azonban csak nehány lap maradt reánk (az ú. n. Todoreszku-töredék). Így is megállapítható, hogy a forrás Szegedi Gergely magyar énekeskönyve volt. Szegedi művét később Gönczy György jelentette meg számos kiadásban s főleg ezeket használták a XVII. század szorgalmas énekszerzői: idősebb Halics Mihály, aki 1640 körül irogatott verses zsoltárokat, Agyagfalvi Sándor Gergely, akinek kéziratát 1642-ből a debreceni kollegium könyvtára őrzi, valamint az 1660 körül szerzett Graduál ismeretlen írója s végül a század utolsó éveiben Viski János. Fontos források voltak még e XVII. századi szerzők számára Bornemissza Péter és különösen a zsoltárfordító Szenci Molnár Albert; az utóbbinak példája hatott a brassói Todor Corbea-ra is, akinek verses zsoltárfordítása gördülékenységben sokszor közeljár a moldvai Dosoftei lengyel ihletésű zsoltáros könyvéhez. Mindeme szövegeket, magyar forrásaikkal együtt, most rendezi sajtó alá Tagliavini Károly s kiadása remélhetőleg véglegesen megoldja a román egyházi énekköltészet magyar gyökereinek problémáit.

Ugyancsak itt, az énekeskönyvekkel kapcsolatban említendő az 1651-ben Gyulafehérvárt megjelent Zsoltároskönyv, melynek az az érdekessége, hogy kimutathatólag a héber eredeti nyomán fordították. Nincs kizárva, hogy e fordítás létrejöttében része volt a gyulafehérvári, majd később nagyenyedi fejedelmi főiskola külföldről jött tudós tanárainak (Alstedt, Bisterfeld, stb.), akik jeles orientalisták lévén, bizonyára szívesen támogatták a román fordítók hűségre és pontosságra irányuló törekvéseit.

E rövid műfajtörténeti áttekintés után le kell már most mérnünk a protestáns szellemű s jórészt magyar mintákon alapuló XVI. és XVII. századi erdélyi román irodalom általános értékét és jelentőségét.

Mindenekelőtt kétségtelen, hogy a protestáns kiadványok a román vallásos életet nagy mértékben elmélyítették. Mikor Coresi működését megkezdte, még gyakran megtörtént, hogy a tanulatlan román papok, nem tudván elolvasni szláv nyelvű liturgikus szövegeiket, az oltár előtt a nép megtévesztésére csupán értelmetlen igéket mormoltak. „Ne birbitéljétek Isten igéjét, mert megver benneteket az Úr" — korholta őket a közérthetőség lutheri eszméjéért küzdő diakonus, és fel kell tételeznünk, hogy intésének az erdélyi román reformátusok magyar műveltségű tanult püspökei alatt feltétlenül foganatja is lett. Egyben az Erdélyben fejedelmi és főúri támogatással csírázó szellemi élet serkentőleg hatott a Kárpátokon túl is: Moldva metropolitái, különösen Varlaam, éles vitába szálltak az erdélyi katekizmusokkal s így joggal mondhatjuk, hogy a románok között magyar kezdeményezésre indult meg az első hitvita is. Ugyanakkor a gondos erdélyi biblia- és zsoltárfordítások elmélyítették a román vallástudományt és bibliamagyarázatot. Erdély hatására a román bibliai hagyomány — legalább is bizonyos mértékben — kiszabadult a bizánci-szláv ortodoxia béklyóiból. Mikor a szászvárosi Ószövetség fordítói már több forrás összevetése alapján állapították meg a maguk szövegét, munkájukkal az exegetika oly fokára emelkedtek, aminő a Kárpátokon túl egészen az 1688-ban megjelent s az erdélyi kezdeményekből bőven merítő bukaresti bibliáig egészen ismeretlen volt. Hiába fordult el tehát végleg a románság ortodox lelkisége a protestantizmus szabadabb vizsgálódásra, önálló kutatómunkára serkentő szellemétől, az erdélyi magyar kultúra áldásaiból a XVI. és XVII. században oly hatásokat szívott már fel, amelyeket később bőségesen hasznosíthatott.

A belső román fejlődés szempontjából nevezetesnek kell tartanunk azt a tényt is, amit a népnyelv felszabadításának nevezhetünk. Azokat a tapogatózó kezdeményeket a román nyelv írásbeli használata terén, amelyeket egy-egy havaselvi missziós levél s az északerdélyi vallásos szövegek jelentettek a XVI. század első felében, az erdélyi román nyomtatványok emelték román irodalmi tudattá. Eleinte sajátosan nyelvjárási színezetű volt ez az írott nyelvhasználat s rengeteg magyar jövevényszava — különösen a magasabb szellemi és vallási élettel kapcsolatban — élesen tükrözte a magyar hatás uralkodó jellegét. Később azonban e nyelvjárási vonások rendre halványodni kezdtek s 1648-ban a gyulafehérvári Újszövetség fordítói már határozottan körvonalazták az egységes román irodalmi nyelv szükségességét: művüket ugyanis oly nyelven akarták kiadni, amelyet minden románlakta vidéken egyaránt megértenek. Ezt a magyar protestantizmus gondolatvilágából kisarjadt eszmét később az 1688-ban megjelent bukaresti Biblia népszerűsítette: ennek is célja az volt, hogy egységes nyelvhasználatával „fáklyaként" ragyogjon egy egész népnek, vagyis „havaselvieknek, moldvaiaknak és magyarországi románoknak". Bármily felületes volt is tehát a protestantizmus térhódítása a románok között, mégis megajándékozta őket a népi nyelv egységének gondolatával s az abból természetszerűleg kisarjadó román nemzettudattal.

S végül, ha már most messzebbre tekintünk, azt mondhatjuk, hogy a magyar protestantizmus hozta közelebb a románságot Európához. E közeledés egyelőre megőrizte középkoriasan vallásos színezetét. Eljutott a románokhoz nemcsak az a német egyházi kultúra, amely a magyar protestantizmus irodalmának legfontosabb forrása volt, hanem végre utat talált hozzájuk a középkor gazdag latin himnuszköltészete is, amely minden nyugati neolatin nép közös kultúrhagyományához tartozik. A magyar irodalom — amint erről régi Mária-siralmunk tanuskodik — való-

sággal együtt tudott fejlődni a középkori himnológiával, de az ortodoxiába zárkózott románsághoz ez a csodálatos világ csak később s akkor is — paradox módon — protestáns közvetítéssel jutott el. Református énekeskönyveink sok darabja ugyanis latin himnuszok átdolgozása volt s előfordult, hogy egy-egy gyüjtemény, mint például Gönczy György művének 1642-i kiadása, az eredeti latin szövegeket is közölte. Így érthető, hogy néha egy-egy román szerző magát a latin szöveget is figyelembe vehette. Különösen nagy azon énekek száma, amelyek magyar közvetítéssel alapulnak valamely latin szövegen (ilyen Agyagfalvinál pl. a *Patris sapientia* kezdetű latin vers átdolgozása).

Ugyancsak vallásos színezet jellemzi azokat a kapcsolatokat, amelyeket a magyar protestantizmus a románság s egyrészt a francia, másrészt az angol irodalom között létesített. A francia ösztönzést azok a román énekek képviselik, amelyek Molnár Albertnek Béza és Marot hagyományaiban gyökerező zsoltáraiból származnak, az angol kapcsolatok kezdetét pedig János vinci pap egyik műve jelzi, melynek magyar mintáját Kézdivásárhelyi Matkó István erdélyi prédikátor angolból dolgozta át. A magyar kultúra megértő szellemének közvetítésével Európa tehát közelebb jött ahhoz az elmaradt néphez, amelyet a XVI. században Reicherstorfer császári követ még teljes joggal „genus hominum durissimum"-nak nevezett.

IV. HUMANIZMUS ÉS ELVILÁGIASODÁS

Mindazon szellemi kapcsolatok, melyekkel idáig az újkor elején foglalkoztunk, még teljességgel vallásos színezetűek voltak. Csak a XVII. században kezdődött meg az a sajátos és később nagy következményekkel bíró folyamat, amelyet a román szellemi élet lassú elvilágiasodásának nevezhetünk. Ez az a kor, amikor az erdélyi román-

ság végre ismét bensőbb kapcsolatba kerül Magyarország latin kultúrájával.

Már a XVI. században nem egy román származású magyar főnemes előkelő rangot szerzett magának a kor humanistái között. A legismertebb közülük Oláh Miklós, ő azonban lélekben annyira elmagyarosodott, hogy nem lehet és nem is szabad őt a román szellemi élet kimagasló alakjai közé számítanunk. Ugyancsak a magyar humanisták közé kell helyeznünk az erdélyi Bona Györgyöt, Oláh Miklós unokaöccsét, aki a padovai egyetemen végezte tanulmányait. Alighanem ő volt az első román származású nemes ifjú, aki Délkelet-Európa népeinek e fontos főiskolájába eljutott. Mint e kor majd minden humanistája, Bona is szerzett latin verseket s egyik „tetrastichon"-ja Janus Pannonius verseivel együtt jelent meg 1559-ben. Bona emlékét nevelője, Zsámboki (Sambucus) János örökítette meg „Emblemata" című híres epigrammagyüjteményében s ugyancsak ő írta meg a korán elhalt ifjúról a gyászbeszédet is. Az utóbbiban megemlítette, hogy Bona édesanyja havaselvi fejedelmi vérből származott: „ex vetustissima vaivodarum familia Moesiae inferioris et pene Flaccidii gentilium familia, soror amplissimi archiepiscopi Strigoniensis".

A humanisztikus képzettségű románok első generációja tehát teljesen beleolvadt a magyarság nemzeti közösségébe. Ugyanezt tapasztaljuk a XVII. században is, amikor több Karánsebesről származó román ifjú — e környéken már két századdal előbb is ért el sikereket a katolikus misszió! — a nagyszombati főiskolán végzi tanulmányait, eljut Rómába s később a jezsuita rend jelesebb tagjai közé emelkedik. E nemzedék első tipikus képviselője Ivul Gábor, aki Kassán és Bécsben volt teológiai tanár több mint harminc esztendeig és számos latinul írt munkát hagyott hátra. Különösen jellemző az a műve, amely báró ipolykéri Kéri János magyar főnemes támogatásával jelent meg „Rex Thaumaturgus sive S. Ladislaus, Rex Hunga-

MTA KÖNYV-

riae" címen (Bécs, 1654). A legrégibb munka tehát, amelyet latinos műveltségű magyarországi román írt, Szent László király dicsőségét hirdeti.

Ugyancsak a magyarországi egyházi hatóságok bőkezű támogatását élvezte Ivul földije és kortársa Buitul György, aki szintén jezsuita lett s akit Csiky István, Erdély püspöke Rómába indulásakor a következő szavakkal ajánlott Borghese bíboros kegyeibe: „Praesentium latorem Georgium Buitum Caransebesiensem, Transylvanum, quem ab incunabulis fere enutrivi et artibus liberalibus disciplina institui, Illustrissimae et Reverendissimae Dominationi Vestrae quam maxime possum commendo". Így jutott el az első erdélyi román, magyar támogatással, Rómába s ezzel előfutárja lett a későbbi görög-katolikus erdélyi triász szintén Rómában tanuló tagjainak.

Ivul és Buitul már az ellenreformáció mozgalmában vesznek részt, sőt Buitul románra is lefordította Canisius katekizmusát. Ugyanakkor azonban, a XVII. század harmadik negyedében Erdély protestáns szellemű magasabb iskoláinak is voltak román növendékei. Különösen Bethlen Gábor gyulafehérvári, később nagyenyedi főiskolája vonzotta a részben még protestáns román fiatalságot. E nemzedékből főleg ifj. Halics Mihálynak, az azonos nevű zsoltárfordító fiának nevét érdemes kiemelnünk: Halics Enyeden Pápai Páriz Ferencnek, a tudós orvosnak és szótárírónak iskolatársa volt s mikor barátját a bázeli egyetem doktorrá avatta, Halics lelkes román disztichonokkal köszöntötte őt. Ez a legelső román hexameteres vers 1674-ből, s így kétségtelen, hogy a román műköltészet olyan alkotással kezdődik, amelyben egy román író hódol a magyar tudomány egyik kiváló képviselője előtt. Halicsot tudós színezetű s mitológiai elemekkel bőven feldíszített verse írására — e költemény később latinul is megjelent Weszprémi „Succincta Medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia" című művében — talán a szász frankensteini Frank Bálint szebeni királybíró példája

ihlette, aki szintén megpróbált románul verselni: „Hecatombe Sententiarum Ovidianarum" című művében nyolcvan magyaros lejtésű és helyesírású román epigrammát is találunk. Halics és Frank kapcsolata annál valószínűbb, mert Halics Frank születése napjára is szerzett alkalmi ódát, melyben a szász költőt „a haza reményének és díszének" mondotta: „Spes Patriae, Patrumque decus, sua gloria gentis". Még többet merített azonban Halics Pápai Páriz ösztönzéseiből: szótáríró barátja példájára ő is kéziratos román-latin „Dictionarium"-ot állított össze, melynek az a nevezetessége, hogy itt került először a román nyelv antik őse, a latin mellé.

Erdély latinos kultúrája azonban olyan mély volt, hogy hatást gyakorolt nemcsak az erdélyi románokra, hanem a Kárpátokon túliakra is. 1647-ben Szófia ferencrendi püspöke, Baksics Deodato, aki a román fejedelemségeket is meglátogatta, szomorúan panaszolta római feletteseinek, hogy a havaselvi román előkelők fiai az erdélyi „eretnekek" iskoláiba járnak latinul tanulni s nagyon fájlalta, hogy a Kárpátokon túl nincsenek megfelelő iskolák. Ilyeneket valóban csak később állított fel Lupu Vazul, Moldva fejedelme — akinek emlékét a magyar irodalomban Köröspataki Jánosnak „Lupuj vajdáról" szerzett éneke (1655) őrizte meg —, de őneki is jórészt magyar misszionáriusok segítségére kellett támaszkodnia, annyira nem volt a latinos műveltségnek semmi hagyománya a két dunai vajdaságban.

Erdély műveltségbeli fölénye tehát a XVII. században elvitathatatlan s bizonyára az volt előbb is. Már 1519-ben Neagoe Baszarab a szebeni szászoktól kért fínomabb munkához értő kőfaragókat egyházi építkezései számára s utódja, Radu, brassói művészekkel díszíttette a curtea-de-argeș-i fejedelmi templomot. Ugyancsak szász mesterek készítették az Erdélyben is sokat szereplő Rareș Péter moldvai fejedelem sírkövét, s Lăpușneanu, Péter egyik utódja — akinek uralkodását rövid időre Heraclides

szakította meg — a szebeni Nyirő Jánost küldötte Velencébe, hogy onnan ügyes kőfaragókat szerezzen Moldvába. Mindezen művészettörténeti kapcsolatok is jól bizonyítják Erdély műveltségének állandó hatását és sugárzóerejét.

Poétai kísérleteken és művészeti vonatkozásokon túl nagy befolyást gyakorolt a románokra Erdély tudománya is. A magyarországi és erdélyi humanisták mindenkor nagy érdeklődéssel viseltettek az erdélyi románság iránt, mert benne Erdély antik multjának eleven maradványát vélték felfedezni. Lelkesedésük átterjedt azokra az idegenből jött tudósokra is, akiket Erdély fejedelmeinek bőkezűsége és tudományszeretete hosszabb-rövidebb ideig a magyar földhöz kötött. Opitz Márton érdeklődését például a zalatnakörnyéki románokra — kikről ismert német költeményében hosszan megemlékezett — bizonyára az a Szamosközy István terelte, akinek archeológiai kutatásait Opitz felhasználta és Németországban népszerűsítette. De eltekintve az itt járt külföldi humanistáktól, maguk az erdélyiek is — jórészt Bonfini és Aeneas Sylvius Piccolomini írásai nyomán — rengeteget foglalkoztak az erdélyi románokkal s különösen római származásuk kérdéseivel. Medgyesi szász író, Reicherstorffer nyujtotta Moldva első megbízható földrajzi leírását s ugyanő írt részletesen Erdély román lakosságáról. Később az ugyancsak medgyesi származású Schaesaeus, majd a Brassóban letelepedett Sommer János, a Moldvát személyes benyomások alapján jól ismert Kovacsóczy Farkas, Erdély kancellárja, s utánuk Istvánffy Miklós, Révai Péter, Bethlen János, de különösen Tröster s az ismét medgyesi Töppelt Lőrinc újra meg újra foglalkoztak a románok régi és újabb történetével. Tröster művében (Das Alt und Neu Teutsche Dacia. Nürnberg, 1666), valamint Töppeltnek ezzel körülbelül egykorú munkájában (Origines et occasus Transsylvanorum. Leyden, 1667) már egész fejezeteket találunk a románságról,

sőt az utóbbit néhány ügyes s az akkori román népviseleteket jól szemléltető illusztráció is díszíti.

Mindezen művek az erdélyi románságra semmi hatást sem gyakoroltak. Erdélyi román történetíró ebben a korban nem volt s nem létezett olyan külön román nemzettudat sem, amely büszkén tarthatta volna számon a római származás s az erdélyi római-román folytonosság akkor kétségbe sem vont gondolatait. Ezen eszmék értékeléséhez bizonyos történetírói vagy legalább is krónikási hagyomány kellett s ilyent akkor csupán Moldvában találunk. Moldva történetírásának tradicióí legalább is a XV. század végéig nyúlnak vissza, a Nagy István vajda környezetében keletkezett udvari krónikákig. Most már e műfajnak európai műveltségű, jelentős képviselői támadtak, mint a lengyelországi jezsuitáknál nevelkedett Ureche Gergely és Costin Miron, akik latinos műveltségüknél fogva természetesen felhasználhatták az erdélyi történészeknek a románokra vonatkozó megjegyzéseit is. E történetírói kapcsolatok bizonyos mértékben már a moldvai helyi hagyományban gyökereztek, hiszen kétségtelen, hogy középkori krónikáink anyaga is hatást gyakorolt a moldvai patriotizmus kialakulására: maga a moldvai vajdaság eredetének mondája sem más, mint a mi csodaszarvas-regénknek ügyes lokalizációja, úgy, hogy a szarvas itt már — bölénnyé változott. Costin Miron, aki egyébként sokszor megfordult Apafi udvaránál s kinek Erdélyben sok személyes ismerőse volt, szívesen merített Töppeltből s felhasználta Szamosközy és Kovacsóczy műveit is. Costinnál tehát a lengyel és a magyar humanizmus hatása összeolvadt s belőlük együttvéve alakult ki a románság latin származásának most már a románok által is hirdetett világos tudata.

Havaselvéről csak egyetlen művelt román, a padovai egyetemen tanult Cantacuzino Konstantin állt benső kapcsolatban Erdély tudósaival. Cantacuzino történelmi munkáinak is voltak magyar forrásai és személyes barátsá-

gaira vall az a körülmény, hogy Albrich Márton, a brassói iskola rektora egyik vitairatát neki ajánlotta. Később Cantacuzino szoros összeköttetésbe került Marsigli Ferdinánddal, a felszabadító hadjárat egyik diadalmas olasz tábornokával, akinek egy érdekes mű, a Bánságból származó s újabban „Lexicon Marsilianum"-nak nevezett latin-román-magyar szótár megmentését köszönhetjük.

Megjegyzendő még, hogy Cantacuzino hagyományát a XVIII. század elején Mavrocordat Miklós, Havaselvének Szebenbe menekült fejedelme elevenítette fel, aki kényszerű erdélyi tartózkodása alatt görögre dolgozta át Cicero „De officiis" című művét s fordítását ifj. Köleséri Sámuelnek, a tudós erdélyi polihisztornak ajánlotta.

Magyar humanisták írásainak nagy hasznát vette ugyanebben a korban Cantemir Demeter is, aki rövid moldvai uralkodása után Oroszországban élt s ott írta nagy műveit latinul és románul egyrészt a török birodalom történetéről, másrészt pedig a román nép kialakulásáról s a vajdaságok újabb fejlődéséről. Cantemir szintén ismert minden nevezetes magyarországi latin szerzőt Bonfinitől kezdve (akit a legnagyobb „magyar" történésznek tartott!), s így az ő működése is, bár Erdélyben sohasem járt, elmélyítette a magyar-román szellemi kapcsolatokat.

A XVII. század utolsó tizedétől kezdve a román vonatkozású magyarországi történeti munkák szerzői közt egyre nagyobb számmal jelentkeznek a jezsuiták, ami könnyen érthető, hiszen akkor történt az önálló erdélyi fejedelemség megszűnése s akkor következett be az erdélyi románok egyrészének uniója is a katolikus egyházzal, ami a jezsuiták számára új missziós területet jelentett. A legelső jezsuita szerző, aki a románokkal sűrűn foglalkozott, Szentiványi Márton volt; utána Timon Sámuel, Gabon Antal, Moroni Pál, Kazy János és Csernovics Ferenc műveiben is gyakorta találunk a románokra vonatkozó megjegyzéseket. E humanisztikus beállítottságú, archeológiai, földrajzi és történeti érdeklődésű tudósok

sorába kell beállítanunk Fasching Ferenc alakját is, akinek „Vetus Dacia"-ja (Kolozsvár, 1725) Szamosközy, Tröster és Töppelt hagyományainak egyenes folytatója.

Ez a jezsuita tudomány is csakhamar hatni kezdett a Kárpátokon túli fejedelemségekben, ahol ekkor már görög származású s a török porta kegyétől függő fejedelmek, az ú. n. fanarióták uralkodtak. Közülök nem egy Padovában s más külföldi egyetemeken tanult, s így érzékkel és kellő tudással rendelkezett a magyarországi tudományos törekvések megbecsüléséhez. Így történt, hogy Moldva egyik fejedelme, Mavrokordat-Scarlatti Konstantin magyar jezsuitákkal szerette volna megiratni a románok első igazán humanista szellemű nagy történeti összefoglalását. Egy Moldvában járt magyar jezsuita, gróf Péterffy Károly e mű tervezetét el is készítette, de a munka megírásában korai halála sajnálatos módon meggátolta. Tervezete mégis becses emlék maradt számunkra: itt találjuk meg először azt a gondolatot, hogy a román vajdaságok történetének első századait a magyar hatás döntően befolyásolta. Péterffy e hatás értékelésében odáig ment, hogy az 1627-ig terjedő kort egyenesen „Periodus Hungarica"-nak nevezte el.

A XVIII. század elejétől kezdve a jezsuita rend magában Erdélyben fejthette ki értékes tevékenységét. Báthory-féle kolozsvári főiskolája újra megnyílt s hamarosan elég jelentékeny számú román tanuló szerzett itt magasabb ismereteket. Egyesek közülük később tanárok is lettek, mint Dobra László, aki oly sikerrel adta elő a poézis tudományát, hogy tanítványai tiszteletére „Oliva pacis" címen egész kis elegia-gyűjteményt adtak ki (hasonló „donum"-ot már Ivul Gábor is kapott bécsi tanítványaitól). A kolozsvári jezsuita főiskola professzorai most már a helyi körülmények folytán is fokozott módon érdeklődtek a románság iránt s valahányszor a magyar föld antik multjáról írtak, természetesen megemlékeztek az ókori világ élő leszármazottjairól, a románokról is.

Ezt az érdeklődést és figyelmet egyébként a jezsuiták ügyesen tudták kamatoztatni: műveik számára igen gyakran előfizetőkül nyerték meg Erdély román nemeseit, akik már részben az ő tanítványaik voltak. Már Fasching 1725-ben megjelent művére, a „Vetus Dacia"-ra előfizetett egy „Nobilis Valachus Szászsebesiensis" s ettől kezdve a jezsuita nyomtatványokban egyre sűrűbben találunk hasonló említéseket. S milyen változatos, színes és korszerű volt az a tudományos anyag, amelyet a jezsuiták kolozsvári nyomdája a románok felé közvetített! Nemcsak vallásos művek szerepelnek e könyvek között, mint Boross József „Religionis Romano-Catholicae Fundamenta" című munkája, amelyre „Alexander Bényei Praenobilis Valachus de Magyar Bénye" fizetett elő, hanem találunk tanulmányt a lélekvándorlásról — előfizetője „Gabriel Simon, Nobilis Valachus Coronensis"—, barokk udvarló írást a Haller-grófokról, melyet egy fogarasi román szerzett meg, összefoglalást a kolozsvári jezsuita főiskola történetéről, panegyricumot Szavojai Jenő tetteiről, elégia gyűjteményt, trigonometriai traktátust, könyvet a hadi építészetről (Architecturae militaris tyrocinium, 1738), értekezést Bouillon Gottfried pályafutásáról (előfizetője „Nicolaus Dragusi Thordensis e comitatu eodem"), magyarországi jogi kézikönyvet (Manuale jurisperitorum Ungariae, 1751) és igen sok más munkát. Időnként a jezsuiták egy-egy román tanítványa is tollat ragadott mint az a Dállyai Péter, aki — a hagiografikus Ivul nyomdokaiba lépve — 1738-ban Szalézi Szent Ferencről írt kegyes életrajzot. Igen valószínű végül, hogy a kolozsvári jezsuiták hívhatták fel a románok figyelmét Anonymus krónikájára is, amely már 1747-ben — tehát egy évvel Schwandtner híres bécsi kiadása után — a jezsuiták kolozsvári nyomdájában is megjelent. Mindez eléggé bizonyítja, hogy a kolozsvári jezsuiták működése egész Erdély románságára kiterjedt s buzgó kolozsvári nyomdájuk révén eljuttatott a románokhoz sok olyan tudományágat,

amelynek akkor a kárpátalji vajdaságokban még hírehamva sem volt.

S mégis azt kell mondanunk, hogy a jezsuiták tevékenysége kissé homokra épített. Kellő bevezetést adott a magasabb tudományokhoz, felkeltette a latin nyelvű munkák olvasásának szeretetét, de nem nyujtott igazi népnevelést s nem vette figyelembe az igen alacsony kultúrfokon megrekedt román tömegeknek tényleges szellemi szükségleteit. Legfőbb hibája az volt, hogy néhány román nyelvű katekizmustól eltekintve nem fordított gondot az anyanyelv kimüvelésére. Éppen ezeken a hiányokon volt hivatva segíteni a század második fele.

V. A ROMÁN TUDOMÁNY MEGINDULÁSA ÉS A BUDAI EGYETEMI NYOMDA

A XVIII. századi románság szellemi életével kapcsolatban még szaktudósok is gyakorta sajátságos tévedés áldozatai. Igen elterjedt az a hiedelem, hogy az erdélyi románság népi öntudatra ébredése a vallási unió azonnali következménye volt. Tankönyvek és komoly részlettanulmányok színes képet rajzolnak azokról a románokról, akiknek az unió következtében megnyíltak Nagyszombat, Bécs, Róma iskolái s akik tanulmányaik és különösen római benyomásaik hatása alatt egyszerre ráeszméltek népük latinságára. Mindenki hallott például Major Péterről, aki állítólag a római Trajan-oszlopról olvasta le népe őstörténetének döntő mozzanatatait.

E romantikus képet, amely a románok népi öneszmélését elsősorban Róma hatásának tulajdonította s az őket körülvevő magyar művelődést figyelemre sem méltatta, a tények tárgyilagos megfigyelése nagymértékben módosítja. Mindenekelőtt feltűnik az a körülmény, hogy az unió hatása szellemi téren távolról sem érvényesül azonnal, hanem bizony csak jó pár évtized elteltével. Már a századfordulón megtörtént a hivatalos csatlakozás, de csak

1735-ben hivatkozott először Micu-Klein Ince püspök a kontinuitásra, mint a románok jogigényeit támogató történeti tételre, csak 1754-ben nyíltak meg Balázsfalva iskolái, csak a hetvenes évektől kezdve fogtak a Rómában járt román klerikusok önálló szellemi munkához, s II. József felvilágosult abszolutizmusának kellett eljönnie, hogy végre Sinkay megvethesse az erdélyi román népoktatás alapjait. A század első hét évtizedében az erdélyi román szellemi élet valósággal döbbenetes meddőséget mutat, az energiákat annyira lefoglalják a közjogi harcok s az ortodoxok és unitusok viaskodásai. E nagy késést tehát mindig figyelembe kell vennünk, amikor az unió „áldásairól" beszélünk; egyszersmind ez magyarázza meg azt a tényt, hogy mire a tanult románok maguk is megszólalnak, addigra már erősen megcsappan a barokk kor vallásos lendülete s helyét a felvilágosodás eszméi, a népek szabadságának forradalmi elvei, tehát a katolicizmus akkori gondolatkörétől meglehetősen távoleső beállítottság foglalja el. Maga a híres erdélyi triász, Klein, Sinkay és Major hármassága is jóformán állandó harcban állt az unitusokkal. Tanultságuk és szélesebb művelődési horizontjuk folyton összeütközésbe került az erdélyi román papság világával, melynek alacsony szellemi színvonalát természetesen az unió sem tudta máról-holnapra megváltoztatni. Kleint és Sinkayt saját népe és a román egyházi vezetők valósággal megtagadták: így lett a román felvilágosodás két nagy úttörője — egyik életrajzírójuk szerint — „bolyongó üstökös".

Minő eszmék vezették a románság szellemi újjászületését? Úgy hisszük, három gondolat. Az első kétségtelenül a román nyelv és nép latin eredetének kidomborítása volt. Ez volt az a nagy lendítőerő, amely által a románságnak ki kellett emelkednie elhagyatott állapotából. Ennek a kiemelkedésnek azonban természetes következménye lett bizonyos önállósulás a többi magyarországi néppel s elsősorban az államalkotó magyarsággal szem-

ben, s ez az önállósulási törekvés volt az a második gondolat, amelyet a felületes vagy távoli szemlélők sokszor magyarellenességnek neveztek. A harmadik vezérelv pedig az a törekvés volt, hogy a románok latinságának immár nemzetalkotó és nemzetmentő tanát lehetőleg úgy bizonyítsák be, hogy érvelésük az akkori magyar tudomány színvonalán álljon s maguknak a magyarországi tudósoknak nézeteire támaszkodjék.

E hármas célkitűzés magyarázza, miért kezdődik a románok szellemi újjászületése a nyelv- és történettudománynak váratlan és aránylag igen gyors felvirágozásával. A románságnak nem voltak történeti hagyományai, mondakincse semmit sem tudott Trajánról vagy Aurelianusról, s a román népmesék ködéből semmiképp sem csilloghattak elő a dáciai őshaza körvonalai. Ott volt azonban az antik multnak legjelentősebb, legelevenebb, de persze legszabadabban értelmezhető tanubizonysága: maga a román nyelv. Ennek latinságát kellett tehát bebizonyítani s e nyelv- és művelődéstörténeti tanulságokhoz kellett azután megfelelő történeti hátteret vagy inkább történeti mitoszt teremteni.

Hogy a nyelv latinsága látható és idegenek számára is könnyen felismerhető legyen, mindenekelőtt le kellett hántani a román szavakról a bizánci-szláv multra emlékeztető cirill betűket. Át kellett tehát térni a latinbetűs írásra. „Mennyire különbözik a magyar nyelv a latintól s mégis lehet latin betűvel írni" — mondta Major Péter azoknak, akik ezen újítás haszontalanságán, sőt lehetetlenségén töprengtek. Mivel már a XVI. század óta voltak Erdélyben magyar helyesírású román szövegek, természetes lett volna, hogy most az úttörő reformátorok általánosítani próbálják a magyar helyesírás használatát. Ennek azonban szerintük egyrészt az lett volna a hátránya, hogy a fonetikus átírás nem tükrözte volna eléggé a román szavak latin származását, másrészt pedig a román nyelvet valósággal a magyar függelékeként tüntette volna fel,

nem dombortván ki eléggé a nyelv és a nép éles különállását. Új helyesírást kellett tehát alkotni. Az újítók e téren nagyon eklektikusan jártak el: bár Rómában tanultak, csak a *ce, ci* és *ge, gi* hangjelöléseket vették át az olaszból, a többit vagy a magyar abc-ből kölcsönözték (pl. az *á, é* betűt), vagy pedig — egészen meglepő módon — a francia helyesírásból merítették. Sinkay nyiltan kimondotta: „Linguam Daco-Romanam, quoad scribendum et legendum similem Gallicae reddiderimus". Francia eredetű a *qu* használata olyan *k*-val kezdődő román szavakban, amelyekben a latinban *qu* volt (pl. *quare,* vagyis *care* a latin *qualem*-ből), a *j* betű használata *zs* hangértékkel s az *ê, î* betűk „háztető"-jének alkalmazása.

A második fontos lépés a román nyelvtan rendszerezése, szabályokba foglalása volt. Már 1757-ben írt ugyan nyelvtant egy brassói román, az orosz műveltségű Evsztátievics Demeter, de erről az erdélyi írók mitsem tudtak. E téren az úttörő Klein Sámuel lett, akinek nyelvtana (Elementa Linguae Daco-Romanae sive Valachicae) először Bécsben jelent meg, de másodszor már a budai Egyetemi Nyomdában (1805). Román nyelvtani áttekintést nyujtott egyébként a svájci származású s a román vajdaságokat igen jól ismerő Sulzer is 1781-ben, „Geschichte des Transalpinischen Daciens" című műve második kötetében, majd 1788-ban Molnár János, a tudós szemorvos, aki később a kolozsvári piarista főiskola ünnepelt professzora lett. Ugyanekkor egy havaselvi olaszos műveltségű nagybojár, Văcărescu Ienachiță is írt nyelvtankönyvet, úgyhogy a román nyelv latinos szerkezete egyszerre minden oldalról megvilágítást nyert. Mindeme nyelvtanok általában véve inkább olasz minták hatását mutatják, de találunk olyat is, amelyben magyar befolyást ismerünk fel. 1785 körül Magyar Simon nagyváradi kanonok lefordította Révai Miklós ABC-könyvét, valamint egy magyarországi német nyelvtant; ezekben a fordító teljes nyelvtani módszert adott s magyaros elgondo-

lású román nyelvtani terminológia megalkotására törekedett.

E nyelvkönyvek felvetették azonban a román szókincs problémáit is. A XVIII. században egységes román irodalmi nyelv még nem létezett: az erdélyi nyelvhasználat magyar és magyaros színezetű latin szavakkal volt tele, a Kárpátokon túl pedig — a politikai viszonyoknak megfelelően — görög és török szavak divatoztak. Mindezen idegen elemek, melyekhez még a régi szláv szavak is járultak, erősen háttérbe szorították a román nyelv ősi latin szókészletét. Ennek kidomborítása végett pedig felmerült az az óhaj, hogy a román nyelvet meg kell tisztítani s tudatos beavatkozással „vissza kell latinosítani". Amint tehát a helyesírás reformja puszta illúziókhoz vezetett (hiszen a *qu* és egyéb jelek használata által a románok szinte történeti helyesírást akartak teremteni, a helyesírás törénete nélkül), úgy a nyelv szókincsének átformálása is illuzionizmusba fúlt: ahelyett, hogy a népnyelv gazdagságából teremtettek volna egységes irodalmi nyelvet, merev és elvont elképzeléssel túlzó purizmusra törekedtek s latinabb nyelvállapotot akartak — jogaik védelmében — a világ elé tárni, mint amilyen a ténylegesen beszélt román nyelv volt.

Kérdés, vajjon minő minták, minő elgondolások vezették a románokat erre a törekvésre. Többször felmerült az az ötlet, hogy az erőszakos visszalatinosításnak, tehát egy antik nyelv utánzásának gondolatát talán az újgörögök példája szolgáltatta. Ebben semmi képtelenség sincs, hiszen a görögök ezidőtájt valóban teljesen a „katharevusza" nyelvtörténetileg tarthatatlan mítoszában éltek s oly sűrűn laktak Magyarországon is, hogy nyelvészeti elveiket a románok is könnyen megismerhették. Mégis úgy gondoljuk azonban, a tényleges előzmény egészen más volt.

Említettük már, hogy a XVIII. századi erdélyi román nyelvben rengeteg magyaros színezetű latin szó honoso-

dott meg (mint *corespondălui, aristom, curzuș, notarăș*, stb.). Az erdélyi románok, akik magyarul természetesen mind tudtak, ezeket a magyaros színezetű latin elemeket szükségszerűen vették át, hiszen ilyenekkel az akkori magyar köznyelv is tele volt. Mikor aztán elkövetkezett az önállóságra törekvő s a magyar hatásoktól megszabadulni igyekező latinos irányzat, akkor a legegyszerűbb latinosítási eljárásnak azt hitték, hogy a már meghonosodott latin szavakat továbbra is megtartják, de úgy, hogy megfosztják magyaros sajátságaiktól (pl. az *-uș* végzettől). Egy bánáti nyelvtudós, Jorgovics Pál hamarosan egész rendszert dolgozott ki a latinizmusok helyes asszimilációjára.

Az egész nyelvi visszalatinosítás ideológiája végeredményben talán egyenesen Oláh Miklóstól származik, aki „Hungaria" című munkájában a következőket állapította meg: „Sermo eorum et aliorum Valachorum fuit Romanus, ut sunt coloniae Romanorum: nostra tempestate maxime ab eo differt, praeterquam quod multa eorum vocabula latinis sunt intelligibilia". Ettől a megállapítástól már csak egy lépés kellett a következő tételig: ki kell tehát küszöbölnünk a nyelvből mindazon idegen elemeket, amelyeket a többi „latinok", tehát az olaszok, franciák nem értenek meg.

Oláh Miklós ösztönző hatása annál valószínűbb, mert más ponton is kimutatható, hogy az erdélyi román tudósoknak még legtúlzóbb „dákoromán" elképzelései is erdélyi humanisták félreértett vagy önkényesen interpretált megjegyzéseiből származnak. Klein és Sinkay a románt még a latin nyelv elkorcsosodott alakjának tekintették („corruptio linguae Latinae"), de Major Péter azt tanította, hogy a román nyelv a klasszikus latinnál és az olasznál is hívebben őrizte meg Róma nyelvi örökségét, mert benne a klasszikus latin anyját: a római népnyelvet fedezhetjük fel. E felfogás kétségtelenül Töppeltből származik, aki viszont Kovacsóczyra hivatkozott: „Vernacu-

lum istorum sermonem plus fere in se habere Romani et Latini sermonis quam praesens Italorum lingua". Ezt a gondolatot egyébként a XVII. században már Costin Miron moldvai krónikás is hangoztatta, s valószínű, hogy Major Costinon át jutott e magyar forráshoz, mivel Kovacsóczy nevét — éppen úgy mint moldvai elődje — ő is Covaccius-ra ferdíti a híres Lexicon Budense előszavában.

A tudatos visszalatinosítás példájaként persze Majorék szeme előtt lebeghetett a nyugati neolatin nyelvek sok ú. n. tudós szava, vagyis latinizmusa is. Major egészen helyesen látta, hogy a toszkán azért áll oly közel a latinhoz, mert az egyház nyelve nyugaton a latin maradt s ez a népnyelvre állandó hatást gyakorolhatott. Major hivatkozott a nagy olasz írók tudatos nyelvalkotó, nyelvtisztító munkásságára is, de még ezeket a gondolatokat sem római tartózkodása alatt alakította ki magában, hanem — sokkal kényelmesebb módon — egyszerűen Töppeltből merítette. Az ő szavait idézte a budai szótárban is: „Existimo, antequam Dantes, Boccatius et Petrarcha ex Barbarismis Longobardorum, Gallorumve, et familiaris Latini sermonis reliquis, novam hanc Italorum, elegantem et pene divinam, composuissent, Valachicam Italicae linguae, per omnia similem fuisse".

Természetes törekvés volt ezek után az is, hogy a román nyelvnek ezt a részben újjáalakítandó vagy már újjáalakított szókincsét összegyüjtsék, leltározzák, tehát szótárban foglalják össze. Minden irodalomtalan középeurópai nép közös törekvése volt ez abban az időben. „Olyan nyelv számára, amely nem államnyelv, a szótározás az egyetlen mentség" — írta Kopitar, a nagy bécsi szlávista egyik levelében. Klein is keserűen panaszolta fel: „Minden nyelvnek van már szótára, csak a románnak és a cigánynak nincsen."

Mai szemmel nézve Klein tévedett, mert már voltak előtte is szótárírási kísérletek, de az akkori román tudo-

mányos és irodalmi állapotokra jellemző ez a múlttalanság, a hagyományok szálainak e szinte teljes elszakadása. Az újító triász úgy érzi, mindent előlről kell kezdenie. S valóban volt is ebben valamelyes igazság. Eltekintve a szláv-román szótáraktól, amelyek Erdélybe sohasem jutottak el, Halics szószedete még az ismeretlenség homályában rejtőzött, Corbea Tódor Molnár Albert nyomán készített nagy latin-román szótára Balásfalván volt ugyan, de elavultnak látszott (már csak a kézirat cirill betűi miatt is), a Lexicon Marsilianum Bolognában, Marsigli többi kéziratos anyaga közé volt eltemetve, s az a szótár sem jutott el a kiadásig, amelyet egy magyar vagy román jezsuita írt össze 1760 körül, Rier Xavér nagyváradi kanonok támogatásával, Pápai-Páriz alapján. Jóformán előmunkálatok nélkül kezdett tehát Klein Pápai-Páriz átdolgozásához, s mikor azt négynyelvű szótárrá akarta kibővíteni, munkájában Virág Benedek és Halicki, a pesti egyetem német tanára is segítségére voltak. Klein azonban éppen akkor halt meg, amikor az előfizetési felhívást kibocsátotta. Művét — több más munkatárs felhasználásával — végül Major és Teodorovici, a budai egyetemi nyomda román korrektora hozták tető alá s így született meg végre, több mint harmincéves munka és sok-sok újrakezdés után, az első valóban használható nyomtatásban megjelent román szótár, a Lexicon Budense (1825). Három évvel hamarább napvilágot látott ugyan Kolozsvárt Bobb unitus püspök román-latin-magyar szótára (ugyancsak Pápai-Páriz nyomán), ez azonban annyira dilettáns alkotás volt, hogy szókincsének némely érdekessége ellenére sem vált soha közkeletűvé. A „Lexicon Budense" viszont Dieznek, az első nagy romanista rendszerezőnek is a román nyelvre nézve legfontosabb forrása lett, s így joggal mondhatjuk, hogy a szláv köntösétől megszabadított román nyelvet először a budai magyar egyetemi nyomda e fontos kiadványa tette a művelt nyugat számára hozzáférhetővé.

Örvendetes körülmény volt, hogy a „Lexicon Budense"-ben épp úgy, mint a triász írásaiban általában, a túlzott purizmus elvei nem igen érvényesültek s így a népnyelv természetes gazdagsága nem fakult érthetetlen, mesterkélt papirosnyelvvé. A latin eredet kidomborítása azonban abból is kitetszett, hogy Major sokszor a nyilvánvalóan magyar eredetű román szavakat is mindenféle hangtani mesterkedéssel a latinból akarta származtatni (pl. *aldui* szerinte nem a magyar *áld* ige átvétele, hanem a latin *allaudo* elváltozott alakja).

Az erdélyi tudósok működésének másik fontos területe a történettudomány volt. A XVIII. század végéig erdélyi román történetírás egyáltalában nem létezett, krónikásokat is csak a Kárpátokon túl találunk. Alig vehető történetírói megnyilatkozásnak az a „Siralmas ének", amelyet a XVIII. század közepe táján a szilvási kolostorban (Hunyad m.) szerzett egy kalugyer s mely döcögő versekben — s kissé a magyar „Siralmas krónikák" modorában — panaszolja az únió következtében létrejött áldatlan meghasonlást. Ebben az emlékben még a népi tudat csak halványan dereng s a római származás gondolata egyáltalában nem szerepel. Céltudatos történetírói tevékenységet csak az erdélyi triász tagjainál találunk.

Az elmondottakból körülbelül sejthető, mi hajtotta Erdély latinos műveltségű románjait arra, hogy komoly történelmi tanulmányokat folytassanak. A XVIII. században Erdély román lakosságának száma a folytonos bevándorlás következtében rendkívül felduzzadt s e hatalmas tömegek jogállapota mégis tisztázatlan maradt. A három bevett nemzet, a magyar, a székely és a szász féltékenyen őrizte hagyományos jogait s románságnak negyedik „nációként" való elismeréséről tudni sem akart, bár előre látható volt, hogy az egész Európában végighullámzó szabadságeszmék a románokat is mind fokozottabban fogják népiségük és önerejük tudatára ráébreszteni. Az első történetírók legfontosabb feladata

tehát nem tudományos, hanem praktikus cél lett: az erdélyi románok jogállapotának rendezése.

E cél elérésére természetesen kitűnő kiindulópontnak bizonyult a régebbi és egykorú magyar történetírás. Most tűnt ki, mily veszedelmes eszközt adtak a magyar humanisták a románok kezébe akkor, amikor a Traján császár gyarmatosaitól való származást hirdették. A humanista tetszelgés, Magyarország földjét mindjobban feldíszíteni antik emlékekkel, most termette meg gyümölcsét. Még az egyébként igen józan Bod Péter sem tudott szakítani ezzel az „illustratio Transsylvaniae"-nak nevezhető gondolatvilággal: a szász Filstich-hel együtt még ő is azt tartotta, hogy a kétségtelenül római eredetű románok a magyar történelem díszére válnak. Mikor a magyar és szász humanisták efféléket írtak, persze távolról sem gondoltak arra, hogy a románok e tételeket még valaha a magyarság ellen használhatják ki, s mentségükre legyen mondva, ilyesmi eszükbe sem juthatott, annyira alacsony volt még akkor az erdélyi román művelődés színvonala.

A kontinuitás tana tehát minden fenyegető veszély ellenére rendületlenül terjedt tovább a XVIII. századi írók műveiben. Közvetlenül a Hóra-mozgalom előtti években a szász Felmer is azt hirdette, hogy a románság Dácia hegyeibe visszahúzódva állt ellen a népvándorlás zivatarinak („barbarisque Nationibus in dies magis irruentibus cedentes, ad montana Daciae loca, quae hodienum etiam possident, sese receperunt"). Maga Cornides, a pesti egyetem későbbi oklevéltan-tanára, Anonymus alapján azt is vallotta, hogy a Dunántúlon a románok szintén megelőzték a magyar honfoglalást. „Pastores Romanorum in Hungaria fuerunt ante Hungarorum adventus. Per Romanos itaque Rumunos, quo nomine se ipsos lingua sua appellant Valachi, Romanorum posteri indubitati esse, res ipsa loquitur." Kellett-e ennél több a román nemzeti büszkeség felajzására?

1770 után különösen azért jelentettek fontos ugródeszkát az efféle kijelentések, mert ekkor végre tisztulni kezdett a közelebbről meg sem vizsgált humanista rajongás rózsaszínű köde. 1774-ben Thunmann kutatásai megindították a Balkán népeinek modern tudományos megismerését s a 80-as évek elején Sulzer fellépett azzal a felfogással, amelyhez később egy osztrák történész, Robert Rösler neve tapadt. Sulzer alaposan mérlegelt minden számbavehető történelmi körülményt s megvizsgálta a Dácia kiürítésére vonatkozó antik forrásokat. Nyomatékosan kiemelte azt a tényt, hogy Erdélyben román helynevek egyáltalában nincsenek s ami a legfontosabb, rárányította a figyelmet arra a havaselvi krónikára, amely kétségtelenül a Balkánról észak felé vándorlás emlékét őrizte meg. Mindezek alapján Sulzer kimondotta azt a tételt, hogy a román nép nem Erdélyben keletkezett, hanem a Balkán-félszigeten. Ebből persze további gyakorlati következtetést is lehetett vonni: ha a románok Erdélyben nem őslakók, akkor jogi állapotuk rendezésénél autochton jellegükre és történelmi prioritásukra egyszerűen nem hivatkozhatnak.

Sulzer fellépése nagy mértékben felkavarta az erdélyi román közhangulatot s a tanult rétegeket a szellemi erők teljes összefogására serkentette. A románok persze tovább is makacsul ragaszkodtak a magyar humanisták felfogásához (bár ez Sulzer munkája után már elavult álláspontnak számított), s előbb az 1791-ben kiadott „Supplex Libellus Valachorum"-ban, majd a triász történetírói munkásságában igyekeztek minden oly érvet összehalmozni, amely az ő igazukat látszott bizonyítani.

Sulzer tudománytörténeti jelentősége igen nagy: bár már a XVI. században Reicherstorff jól gyanította, hogy a románság nem a dáciai, hanem a moesiai latinságból származik, később ez a gondolat teljesen feledésbe merült és Sulzernek kellett jönnie, hogy belőle még ma is helytálló, modernebb elméletet kovácsoljon. Ezzel ő

— bár románelienességgel igazán nem vádolható — akaratlanul is a román történeti tudat első komoly ellenfelévé lett, s ami különösen fontos, fellépésével megelőzte az erdélyi román történetírás megindulását. Sulzer munkája révén a románok kezdettől fogva védekező helyzetbe szorultak, s ezzel tudományos célkitűzéseiket annyira politikai érdekeik szolgálatába állították, hogy még Sulzer érveinek józan mérlegeléséhez sem tudtak eljutni.

Mily szoros kapcsolatban áll az erdélyi román történetírás Sulzer működésével, azt könnyű bebizonyítani. Sokan úgy vélik, a triász két legfontosabb tagja, Sinkay és Major római tanulmányi éveik alatt gyüjtötték össze történelmi műveik bizonyító anyagát, kutatásokat végezve Stefano Borgia bíboros támogatásával a titkos vatikáni levéltárban is. Mégis ha megnézzük közelebbről Sinkay és Major forrásait, azt találjuk, hogy olasz művekre s római levéltári anyagra aránylag igen ritkán hivatkoznak. Hogyan lehetséges ez?

Kérdésünkre nehány dátum összevetése adja meg a feleletet. Sinkay és Major 1779-ben hagyták el Rómát, tehát két évvel Sulzer művének megjelenése előtt (1781—1782). Római tartózkodásuk alatt vitatevékenységre nem készülhettek fel, hiszen még nem tudhatták, hogy rövidesen valaki szembeszáll a kontinuitás „communis opinio"-jával. Történeti érdeklődésük tehát inkább általánosságban mozgott, s főleg az egyes pápák román vonatkozású levelezésére vonatkozott (Sinkay pl. tanulmányozta V. Sixtusnak Moldva vajdáihoz írott leveleit). Major is inkább csak közömbös adatokat jegyezgetett ki Pomponio Leto s más olasz humanisták műveiből s nem a kontinuitás tételének bizonyítékait kereste.

1779-ben viszont Sinkay és Major Bécsbe jöttek s itt találkoztak Cornidesszel, Benkő Józseffel, Erdély nagy történetírójával, gróf Hadik Andrással, a kiváló numizmatával és más tudósokkal. Ezek a magyar férfiak esz-

méltették rá a Rómában járt fiatal román papokat arra az alapvető módszertani tényre, hogy ha az erdélyi románok történelmével akarnak foglalkozni, elsősorban nem Rómában kell adatokat keresniök, hanem Magyarországon. Cornides buzdítása különösen Sinkayra hatott: kétségtelen, hogy Sinkay e magyar ösztönzés nyomán határozta el lehetőleg minden román vonatkozású adatnak felkutatását és annales-alakban való rendszerezését. Így lett Sinkay roppant anyaggyűjtése, melyre egy élet áldozatos munkájával vállalkozott, hungarocentrikus jellegű. Törekvései egyszersmind teljesen összhangban álltak az akkori magyar történetírás Hevenesi—Kaprinai-féle adatgyűjtő korszakának általános célkitűzéseivel. Sajátos román szempont volt viszont Sinkaynál az, hogy Sulzer állításaival szemben tudományos eszközökkel védelmezze népe érdekeit.

Sinkay törekvései lényegükben a triász legelső tagjának, Micu-Klein Sámuelnek életművében gyökereznek. Már ő szorgalmasan jegyezgetett ki román vonatkozású adatokat, ezeket azonban csak vázlatosan sikerült feldolgoznia. Kéziratban maradt művében (Istoria Românilor — A románok története) az egyes románlakta vidékek történetét nem tudta egységbe olvasztani. A rendszeresebb, annalesszerű feldolgozás Sinkay érdeme. Ezenfelül a régebbi magyarországi humanisták munkáihoz képest Sinkaynál teljesen új és mélyen a korban gyökerező az a törekvés, hogy ő már levéltári kutatásokat is végez s a kéziratos forrásokat a legnagyobb figyelemre méltatja. A legtöbb XVII—XVIII. századi világi vagy egyházi szerző, ha a románokról írt, legfeljebb Bonfinihoz nyult vissza s Bonfini tanusága mellé tett egy-egy Eutropius vagy Vopiscus idézetet. Azzal a több mint ezeréves hézaggal, amely ezen adatok közt tátongott, még senki sem törődött. A középkor, barbár latinságú krónikáival és okleveleivel, e gőgös humanista erudíció számára egyszerűen nem létezett, bár Töppelt, Felmer vagy Filstich

sem írt mindig éppen cicerói fordulatokkal. Cornidesének kellett jönniök, hogy a középkort és az addig elhanyagolt kéziratos forrásokat a történetírás számára hozzáférhetővé tegyék. Ezt az új áramlatot követte már most Sinkay több tekintetben. Elsősorban abban, hogy már használta Anonymust, a XVIII. század nagy felfedezettjét, s jól ismerte Küküllei és Thuróczit is. Figyelembe vette az erdélyi románok első okleveles említését is, még pedig főleg ama oklevélmásolatok alapján, amelyeket Cornides őrzött gyüjteményében.

Benkőtől, a kiváló erdélyi történésztől, Sinkay másféle ösztönzéseket kapott. Benkő irányította a román tudós figyelmét a régi erdélyi emlékiratokra. Éppen akkor, amikor Bécsben Sinkayval megismerkedett, készült Benkő Bethlen Farkas írásainak kiadására, s így nagyon természetes, hogy beszélt Sinkaynak is Bethlen s más erdélyi írók román vonatkozású adatairól. Így jutott Sinkay hozzá, hogy felhasználja Gyulaffi Lestár, Apor Péter, Bethlen Miklós, Kemény János, Hidvégi Mikó Ferenc, Biró Sámuel, Szalárdi és mások akkor még jóformán még mind kéziratban levő munkáit. Érdekes megjegyeznünk, hogy Sinkay e művekre rendesen *magyar nyelvű* jegyzetben hivatkozott (pl. „Mikó Ferentz a' kézzel írott krónikában" stb.).

Ezenkívül jelentős számú (közel kétszáz) nyomtatásban megjelent magyarországi mű említését találjuk Sinkaynál. Gyönyörűen vannak képviselve a XV. és XVI. századi humanisták, a XVII. századi erdélyi magyar és szász történészek, a XVIII. századi jezsuita szerzők, úgy hogy Sinkay forrásaiból valósággal összeállíthatjuk a románokra vonatkozó magyar történeti irodalom teljes bibliografiáját. E nagy gazdagság persze elsősorban a XVIII. századi magyar kiadói tevékenység következménye, hiszen ekkortól kezdve a fontosabb régi szerzők is új kiadásban váltak könnyen hozzáférhetővé.

Magyar hatással magyarázhatjuk Sinkaynak lengyel

történelmi tájékozottságát is. Sinkay megismeri Dogielt, Dlugoszt, Kromert, Grondzkit stb., viszont mindezen szerzők fel vannak sorolva Cornidesnek egyik Prayhoz intézett levelében is, tehát kézenfekvő az a feltevés, hogy e téren is Cornides irányításával számolhatunk.

Mindent összevéve, Cornides hatása Sinkayra utolsó nagy gesztusa annak az elfogulatlan, jóakarattal szinte sugárzó nagylelkűségnek, amellyel a magyar humanisták a románság története felé fordultak, figyelembe sem véve bőkezűségük esetleges következményeit. Cornides igen jelentős kiadatlan anyag közzétételét engedte át Sinkaynak; valószínűleg az ő közvetítésével kerültek a román szerzőhöz jórészt azok az adatok is, amelyeket Sinkay a brassói, szebeni, fogarasi, gyulafehérvári stb. levéltárak alapján idéz.

Sinkay későbbi sorsa e magyar színezetű tudományos orientációt természetesen csak elmélyítette. Már ifjúságában jó alapokat szerzett a kolozsvári jezsuiták intézetében (akiknek műveire sokszor hivatkozott), s később Kovachich Márton György házához kerülve tevékenyen résztvett Kovachich történeti munkáinak sajtó alá rendezésében. A legtermékenyebb időszakot persze a pesti évek jelentették, amikor Sinkay kedvére búvárkodhatott Hevenesi és Kaprinay gyűjteményében, valamint gróf Széchenyi Ferencnek akkor megnyílt könyvtárában. Mint a budai egyetemi nyomda román cenzora állandó kapcsolatban élt a magyar tudományos világgal, Lipszkynek érdekes latin epistolát írt a román fölrajzi nevek helyesírásáról s találkozott az akkori magyar történetírás nagyjaival, Prayval, Katonával. Végül öregségében művét egykori tanítványainak, a Vass grófoknak abaújmegyei birtokán fejezhette be s ott talált örök nyugvóhelyre is.

Sinkayhoz viszonyítva a magyar-román kapcsolatok szempontjából csekélyebb fontossága van Major Péternek, a triász harmadik tagjának. Major inkább azért fontos, mert ellentétben Sinkayval, aki művét sohasem

tudta megjelentetni (első teljes kiadása csak 1853-ban Jászvásáron látott napvilágot), Major legfontosabb munkája: „A románok dáciai eredetének története" (Istoria pentru începeputul Românilor în Dachia) már 1812-ben Budán megjelent. Ezzel Major oly rövidre fogott, tömör történelmi „vademecumot" adott népe kezébe, amelyre a későbbi nemzedékek állandóan hivatkoztak. Sinkay hatalmas annalese szélesebb körben még kinyomatása után sem terjedt el — csak magyar adatait vették át gyakran román történészek —, Major munkája viszont közismertté vált s joggal mondhatjuk, hogy az egész XIX. század románságának történeti tudata ebből az itt Budapesten megjelent munkából származik. Pedig Major erudíciója a Sinkayénál jóval felületesebb volt; a középkori magyar források közül egyedül Anonymust ismerte alaposan. E hiányokat azonban az akkori román olvasóközönség egyáltalában nem vette észre, inkább nemzeti büszkeséggel forgatta s politikai érvként gyakran használta a történelmi érzésnek, a római eredet hitének e valóságos bibliáját. Major páratlan hatását az sem zavarta, hogy már 1814-től kezdve a nagy bécsi szlávista, Kopitar kemény bírálatban részesítette az autodidakta román tudós államférfit. Major Kopitar ellen szenvedélyes röpiratokkal küzdött s e küzdelem csak romantikusabbá tette alakját a következő generációk szemében.

Sem Sinkay, sem Major nem fejthettek volna azonban ki ilyen gazdag működést, ha munkájukat állandóan nem támogatja a XVIII. és XIX. század fordulójának egyik legfontosabb magyar kultúrintézménye: a budai Egyetemi Nyomda. Sinkay művét a nyomda először, Sinkay addigi szolgálatának jutalmául, ki is akarta adni, de később megrettent a nagy terjedelemtől s különösen a cenzúra ellenzésétől. Major román történetét is Egyetemi Nyomdánk tette közismertté, tehát teljesen reális képet rajzolt egy híres moldvai író, Costache Negruzzi, amikor azt mondta, hogy a Kárpátokon túli románok

vágyó szemmel, kultúrára szomjazón fordultak a budai nyomda felé. E nyomdát ugyanis még Mária Terézia a a magyarországi nemzetiségek nyelvén írott könyvek kiadására jogosította s így a XVIII. század végétől kezdve Budáról a népművelés eszközei addig sohasem tapasztalt bőségben kezdtek áradni a románság felé. Ellentétben a jezsuita kultúrával, amely mindig kissé homokra épített, mivel a népnyelv kiműveléséről egyáltalában nem gondoskodott, most Budán jó elemi tankönyvek jelentek meg, s azonfelül naptárak, gazdasági tanácsadók, ismeretterjesztő munkák. Itt jelent meg 1806-ban Sinkaynak az a gazdasági tanácsadója is, amelyhez a Vass grófok erdélyi birtokán gyüjtötte a tapasztalatokat. Egy-egy szépirodalmi mű is került ki e magyar nyomda termékei közül: itt jelent meg Major Péter „Télémaque" fordítása, itt adta ki Alecu Beldiman moldvai költő „Tragodia Moldovei" című költeményét s itt látott napvilágot Golescunak, a Nyugaton utazó első román bojárnak páratlan érdekességű, Széchenyi irataira emlékeztető útinaplója is. A budai Egyetemi Nyomda valósággal a románság első szellemi központja lett s nagy hatást gyakorolt még a Balkántól délre szakadt aruménokra is, akik közül egyesek Budapesten vagy Bécsben folytattak egyetemi tanulmányokat. Így Rózsa Demeter arumén származású orvosnövendék Budán jelentette meg az első arumén olvasókönyvet.

Mindeme kultúrjavakért és általában a magyar műveltségnek jótékony hatásáért e kor románjai őszintén hálásak voltak. Sinkay nem egyszer mondott művében köszönetet nagylelkű támogatóinak, a Vass grófoknak, akik őt „az éhenhalástól mentették meg" és Major Péter is büszke volt hazájára, a „dicső magyar királyságra" s „a nemes magyar nemzetre". Pteancu Sándor, aki később a világháború után az elszakított Erdély egyik legfélelmesebb tanügyi „inspektora" lett, fiatalkori magyar nyelvű diszszertációjában így írt Major magyar hazafiságáról: „Hogy

ezen ‚nemes magyar nemzettel' rokonszenvezett, azt iratai lépten-nyomon elárulják. Kijelenti, hogy a jövőben is támaszt vár nemzete kiművelését illetőleg. ‚Mert igazán semmi sem természetesebb' — mondja Major —, mint hogy az Isten segítségével kiművelt nemzetek a többi nemzetek kiműveléséről is gondoskodjanak, amelyek kevésbbé voltak ilyen szerencsések... Az összes nemzetek bennfoglaltatnak az emberi nem nagy nemzetében. A különféle nemzeteknek más és más elnevezése csak esetleges. Egyszerű dolog tehát, hogy ezen esetleges nemzeti nevük figyelembe vétele nélkül szeressék egymást, mint testvérek, az összes emberek, minden nemzet igyekezzék elősegíteni a másiknak művelődését, melytől a közjó függ. Ha így tesz egy nemzet, tettel is megmutatja, hogy az igazi műveltségnek van birtokában és hogy valóban nemesnek nevezhető." Mint látjuk, humánus érzés, emberi egyenlőség-tudat, nemzet-eszme és román népi érdek harmónikusan olvad össze annak a Majornak koncepciójában, akiben az utókor csak egy vad, szándékosan fertőző propagandistát látott. Ha Major román utókorát nemcsak a képzelt történelmi jogok kultusza, de az efféle emelkedettebb gondolatok is megtermékenyítik, ez mindenesetre kedvezőbb lett volna nemcsak a magyar-román viszony alakulására, de magára a román nép történetére is.

VI. A ROMÁN SZÉPIRODALOM MAGYAR GYÖKEREI

Mindeddig a XVIII. századvégi szellemi újjászületésből inkább csak tudománytörténeti mozzanatokat láttunk, de nem emlékeztünk meg e kor magyar-román irodalmi kapcsolatairól. Pedig ma már kétségtelen, hogy ezek, ha lehet, még bensőségesebbek, még szorosabbak voltak, mint a tudományos jellegűek. Joggal mondhatjuk, hogy az erdélyi románságnál a tudatos szépirodalmi törekvé-

seket is a magyar hatás indította meg, megajándékozván ezt az elmaradott népet egész sereg irodalmi műfajjal. A román szellem irodalmi megnyilatkozásait a magyar befolyás emelte a népköltészet időtlen gazdagságából magasabb, maradandóbb síkra, s csak jelentős költői tehetségekre lett volna szükség, hogy az egész modern román szépirodalom fejlődését a magyaros műveltségű Erdély hegemóniája jellemezze. Nagy tehetségek azonban nem jelentkeztek, s így a vezetőszerep lassan a Kárpátokon túli románokhoz tolódott át. Mindemellett azonban Erdély románságáé volt az úttörés dicsősége és egyben minden nehézsége is.

Mivel a magyar hatás — mint az imént jeleztük — a műfajok egész sorát teremtette meg a románoknál, leghelyesebb, ha az irodalmi érintkezéseknek ezt a korszakát műfajok szerint tekintjük át. A műfaji keretek ekkor még világosan, pontosan elhatároltak s így tájékozódásunk könnyebb és rendszeresebb lesz, mint ha a merev kronológiai sorrendet követjük.

Legelsőnek kétségtelenül a líra kezdett ébredezni. A román protestantizmus gyors elhanyatlásával az egykori magyarból fordított kéziratos énekeskönyvek feledésbe mentek ugyan, de ehelyett irodalmi téren is megindult az elvilágiasodás folyamata. A XVI. és XVII. századi énekek biblikus zordonsága helyett az ihlető most már az a tavaszdaloktól hangos, harmatosan friss és közvetlen magyar daloskönyv-irodalom, mely Balassa nyomán gyöngéd természetérzést, őszinte, meleg érzelmeket lehellt. Egykor Balassa írt két költeményt román dalok „nótájára" s most az ő nyomán sarjadt dalköltészet lett új ihletforrás a románok számára. Nem egy erdélyi daloskönyvünk van, ahol magyar énekek mellett román szövegeket is találunk, sőt gyakran egyazon, humanista finomságokat hordozó témát magyarul is, románul is megverselték. Efféléket találunk már az 1672 körüli Petrovay-kódexben, de különösen jellemző az a bájos kis költe-

mény, amely magyar-román szöveggel egyik XVIII. századi gyüjteményünkben olvasható. Magyar szövegének két szakasza így hangzik:

Lány vagy-é oh, szelídecske?
Én sem leány, sem menyecske
Egy tengeri virág vagyok,
Csak alig látsz, s már halódok

Ha nyílt virág vagy tengeren,
Én vagyok harmat úgy ezen,
Estve virág mellé szállok,
Reggelig elébb sem állok.

Ugyanarra a gáláns motívumra ismerünk itt, a szerelmes „metamorfózisára", amelyet nálunk Vörösmarty (Szerelmedért) és Petőfi (Száz alakba öltözik szerelmem; Fa leszek, ha fának vagy virága) is feldolgoztak, s mely később eljutott, valamilyen kerülőúton, Alexandrihoz és a fiatal Eminescuhoz is.

Nincs kizárva, hogy az erdélyi daloskönyvek román verseit igen sokszor magyarok szerezték; valószínűleg magyar szerzője van annak a két kis daloskönyvnek, amely 1800-ban Budán jelent meg. Kezdetleges verselésű, de közvetlen kis szerelmi dalok ezek. Naív lelkesedéssel dícsérik a román lányok szépségét s frissen elevenítik meg — vegyesen magyar és román nyelven — a falusi szerelmi élet idillikusan elképzelt mozzanatait. Nagyon beleillenek ezek ebbe a korba, ha meggondoljuk, hogy Fazekas Mihály is Moldvában táborozván, ezekben az években dícsérte a szép moldvai lányokat. Egy másik magyar tiszt, Györfy András az 1809-i nemesi felkelés kapitánya, magyar-román makaróni disztichonokkal próbálkozott (inkább kuriózum-számba menő leíró versei Budán meg is jelentek), majd később egy lippai tanító, Bota Mózes Rétháti Kövér Jánosnak ajánlott verskötetében (megjelent Budán, 1829) Csokonai Lilla-dalainak átköltését is megkísérelte. Mindezen lírai termékek, me-

lyeknek összegyüjtése és kiadása fontos feladat lenne, még sokszor merítenek a román népköltészet forma- és kifejezéskincséből is; éppen ennek a népies hangnak köszönhetik közvetlenségüket.

Talán hidegebbek, de művelődéstörténetileg nagyon érdekesek azok az alkalmi ódák, pásztori versezetek és elégiák, amelyeket a latinos műveltségű erdélyi románok, illetve Erdély románbarát más nemzetiségei szereztek. Legrégibb ilyen szövegeinket Sulzernél találjuk (1781–82): ő közölte Knall Sámuel szász lelkész pásztorjátékát Mária Terézia haláláról s egy másik, ugyanezen tárgyról szóló klasszicizáló verset, amely Sulzer szerint egyenesen Klopstock ódai fenségét akarta elérni. Ma legfeljebb a pásztorköltemény élvezhető; hasonló ez ahhoz a versezethez, amellyel 1805-ben Sinkay köszöntötte József nádort, Schaedius-szal és más magyar szerzőkkel együtt. E pásztori dialógusok műfaját fejlesztette később tovább Cipariu is (Ecloga pastorală, 1826). Csokonai körének bukolikus, árkádiai hangulata ömlik el ezen a versezeteken s gondolhatnánk mint ösztönzésre a hunyadmegyei Barcsay Ábrahámnak román tárgyú verseire is. Barcsaynál ugyanis ilyen, reális színekkel telt leírásokat találunk:

> Együgyű játékot kezd pislogó tűznél,
> Batutát táncoltat hold' fényességénél,
> Ha Fitsur Fátáját vezeti kezénél,
> Mosolyog 's meglesi bikfa töviskénél.

Tipikusan magyarországi román műfaj volt a köszöntő óda, a nevezetesebb személyekhez intézett üdvözlő vers. Latinos költőinknél rengeteg effélét találunk; elég Berzsenyinek Felsőbüki Nagy Pálhoz intézett költeményére és a sok hasonló, horatiusi fogantatású költeményre gondolnunk. A románok felé e műfajt a kor kisebb magyar deákos költői közvetítették, például a nagyváradi Tertina Mihály, aki Sinkay meghitt barátja volt és 1806-ban latin üdvözlő sorokat intézett Bobb János román püspök-

höz. Jelentékeny közvetítőnek számított Áron Vazul marosvásárhelyi táblai assessor is, aki alkalmi latin-román verseiből a budai nyomdánál egész gyűjteményt készült kiadni. Emellett ismertebb ódaszerző volt még Popp Vazul, a jeles orvos, aki Erdély rendjeihez, Bánffy Györgyhöz, Erdély kormányzójához s I. Ferenchez intézett latin ódákat, valamint Horga Miklós aradkörnyéki ortodox lelkész, aki Alexandra Pavlovnának, József nádor feleségének halálát siratta meg, Diaconovici-Loga, aki elég gördülékeny szaffói strófákkal fordult a román ifjúsághoz és sokan mások. Egy egész elsűlyedt világ rejlik e versekben. Magyar deákosok a váradi román püspököt tisztelték meg ünnepi versekkel, román versírók pedig magyar urak tetteit dícsérték. E kor méltó képviselője Perecsényi Nagy László, az „Orodiás" ma már elfeledett szerzője is, aki Sinkaynak latinul írt önéletrajzi elégiáját, amelyben a román szerző magyar kapcsolatairól bőven megemlékezett, saját verseivel együtt nyomatta ki. Persze Sinkay is ilyen versekkel magasztalta magyar költő-barátait:

Pannonios Ianos non omnes abstulit aetas
Una: imo plures nostra remota dedit.

A XVIII. században felfedezett Ianus Pannonius kultuszába kapcsolódva így kezdett kialakulni Magyarországon egy új, minden nemzetiséget egyazon közös kultúrában összeolvasztó „Sodalitas Danubiana".

A líránál talán még gazdagabb termést mutat az elbeszélő költészet. E téren a legjellemzőbb versíró a Fogarasban, majd később Brassóban élő Barac János, aki nagyenyedi diák korában magyar verseket is faragott:

Piros arcomat deríti
Magyar vér,
Mely keblemet úgy hevíti
S hiven vér.

Valóban híven vert Barac szíve: egész életén át főleg magyar — és másodsorban német — műveket dolgozott át románra. Barac tudatosan arra törekedett, hogy népét jó népkönyvekkel lássa el, de ezeknek anyagát úgy válogatta össze, hogy valósággal „világirodalmi panoptyát" teremtett. Ő tette népe közkincsévé Árgírus históriáját, melyet Benkő József és mások nyomán allegórikusan értelmezett — Árgírus eszerint Traján császár és Tündér Ilona Erdély lenne — s átdolgozása annyira elterjedt a románoknál, hogy Eminescu, a legnagyobb román költő, e meséből akarta megteremteni a románság naiv eposzát. Ugyancsak Barac dolgozta át Dugonics verses elbeszélését Trója veszedelméről s ő fordította le Ludas Matyit is, némiképp Havaselvére lokalizálva a már Fazekashoz is idegen forrásból érkezett történetet. S mivel abban az időben a románoknál a regény mint műfaj egyáltalában nem létezett, verses, népies hangú elbeszéléssé nígította fel Barac még Mészáros Ignác Kártigámját is. Olykor visszanyult a latin klasszikusokhoz, de amint kimutatták, Ovidius Átváltoztatásait is magyar fordítás közvetítésével dolgozta át. Forrásait sohasem követte híven, hanem — az akkori iskolai poézis módszerét követve — ú. n. „enucleatio"-kat készített: csak az események menetét vette át, de a részleteket a maga kissé parasztosan naiv elképzelése szerint alakította. Az Árgírust lezáró lakodalmi jelenet Baracnál teljesen román népi színeket öltött. Így műveit a románok egészen magukhoz közelállónak, sőt eredeti alkotásnak érezték. Még a Kárpátokon túli vajdaságokban is a XIX. század legtöbb nagy román írójának Barac Árgírusa volt az első olvasmánya s Bariţiu György szerint sok román csak azért tanult meg olvasni, hogy végre élvezhesse ezt a bűbájos szép históriát, amelynek szépségei a román átdolgozásban talán elhalványultak, de nem mentek teljesen veszendőbe.

Magyar hatásra honosodott meg a románoknál egy addig teljesen ismeretlen műfaj: a vígeposz. Már említ-

tettük Barac Ludas Matyi átköltését; ehhez csatlakozik a hunyadmegyei Budai-Deleanu János „Tiganiada"-ja, amely Arany cigány eposzát közel félszázaddal megelőzte, s melybe epizódként — de Baractól függetlenül — megint csak Árgirus meséje van közbeszőve, valamint Csokonai „Békaegérharca", amelyet Koncz József, egy erdélyi magyar színész fordított románra. E két utóbbi alkotás végső gyökerében bécsi eredetű: a „Tiganiada" alapötlete Blumauer Aeneis-paródiájából származik, s mint ismeretes, ugyancsak Blumauer nyomán készítette Csokonai a maga „Békaegérharc" átdolgozását. Érdekes azonban megfigyelni, hogy még a bécsi osztrák kultúra is a románokhoz magyar szűrőn keresztül érkezett.

Legszegényesebbnek a magyar ihletésű román színjátszást gondolnók, pedig ennek is maradt reánk nehány érdekes emléke. Míg Havasalföldön az első színjátszó kísérletek csak 1820 körül jelentkeznek, Balásfalván már 1755-ben alakult egy „comoedia ambulatoria alumnorum", amely már megalakulása évében Erdély számos városában előadásokat rendezett. Ennek az iskolai színjátszásnak egyetlen ránkmaradt terméke az „Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice (!) expressa" című iskoladráma. E színdarab commedia dell'arte-szerű, eleven farsangi játék, bár tragikusan hangzó címe s komor cselekménye van. Ghica Gergely moldvai fejedelemről szól, akit a törökök politikai okokból — orosz és osztrák kapcsolatai miatt — 1777-ben álnok csellel megölettek. A darab kevéssel később, alighanem 1778-ban keletkezett, tehát feltétlenül ujság-közlő rendeltetése is volt, mint annyi iskoladrámának a XVIII. században. A tragikus főcselekmény három részre van tagolva s az egyes részek közé komikus intermediumokat, közjátékokat szőtt be az ismeretlen szerző. Némely intermedium a népéletet tükrözi: az egyik pl. a falusi leánykérés szokásait adja elő, egy másik pedig a román pásztorok életét hozza színre. A legterjedelmesebb intermedium az, amelyben Bacchus

lép elő és a farsang gyors elmultán bánkódik. E jelenet is magyarországi hagyományból ered: már a XVIII. század elején találunk Bacchus-darabokat a pálosok iskoláiban.

Az „Occisio", tekintettel a balásfalvi vegyesajkú közönségre, még főszövegében sem mindenütt román. A megölt vajda felesége például magyar versekben sírja el keserveit. A közjátékokban még cigányul és törökül is megszólalnak: valóságos „turquerie" fejlődik ki. E soknyelvűség is magyar hagyomány: tudjuk, hogy latin iskoladrámáinkban az idegen hősök magyarul beszéltek, s vannak példák tót, német és cigány szerepekre is.

Az „Occisio"-ban a párbeszédek prózában vannak írva, de a líraibb jelenetek rendszerint versesek: a megölt vajda felesége például magyar versekben mondja el bánatát. Néhol egy-egy ének azonos tartalommal magyarul és latinul is megvan, akárcsak XVIII. századi erdélyi daloskönyveinkben. A pásztor (Opilio) például így énekel:

Corpus canis tuetur,
Nullum sane veretur,
Agmen curat, hostem fugat,
Dormienti invigilat
A fortuna damnatum
Et a deis optatum.

Kuvasz őrzi testemet,
Nem félthetem éltemet,
Mely mellettem vadra csatáz,
Ha aluszom, reám vigyáz,
Illyen a boldog élet,
Akit az Isten szeret.

Az „Occisio" magyar szövegében — mint látjuk — bizony akadnak magyar nyelvi hibák, s ez arra mutat, hogy a magyar versek román szerző tollából származnak. Ez is hozzátartozik a kor arculatához: sem azelőtt, sem azután nem érkeztünk el az egyetértésnek ehhez a foká-

hoz, amikor magyar földesurak, színészek és katonatisztek verset faragtak s román diákok magyar rímekkel bíbelődtek.

A románok világi színjátszásához is a magyar ösztönzések nagy mértékben hozzájárultak: az első román előadásokat Erdélyben 1822-től kezdve Pályi Eleknek Brassóban szereplő színtársulata rendezte. Ezek az előadások adták Baracnak azt az ötletet, hogy néhány Kotzebue-darabot maga is lefordítson. Emellett hódított a magyar nyelvű színjátszás is: tudjuk például, hogy 1846-ban nagy sikerrel játszották Balásfalván Szigligeti „Szökött katoná"-ját, az egész ottani román klérus jelenlétében. E korban a magyar nyelv általában nagyon elterjedt az erdélyi románok közt: 1830-ban Leményi püspök még elődjét, Bobb Jánost is magyar nyelven búcsúztatta.

VII. AZ ERDÉLYI ISKOLA UTÓKORA.

Láttuk az erdélyi románság szellemi újjászületését a XVIII. és XIX. század fordulóján s részletesen megvizsgáltuk e mozgalom magyar vonatkozásait nyelvészeti, történettudományi és irodalmi téren. Láttuk, hogy a magyar hatás igen széleskörű volt s a lassan kibontakozó önálló román művelődés minden területére rányomta bélyegét. Minden hatás azonban csak akkor válik igazán fontossá, ha a következő nemzedékek felkarolják a már meglévő kezdeményeket, ha az apák törekvései visszhangot keltenek a fiúkban, ha tehát a megindulást szerves továbbfejlődés, termékeny utókor követi.

Említettük már, hogy az erdélyi románság s különösen annak idősebb generációi meglehetősen értetlenül, sőt néha nyílt ellenszenvvel fogadták az erdélyi iskola tagjainak működését. Mikor Sinkay lelkes tanfelügyelői munkájával Erdély egész román iskolaügyét újjászervezte, püspöke hatalmi féltékenységből pert indított ellene s állásától is megfosztotta. Major Péter évekig egy vidéki

plébánián működött, ahol semmiféle tudományos munkásságot nem fejthetett ki s életében csak akkor állott be kedvező változás, amikor öregkorára ő is Pestre került. Mikor Sinkay utolsó éveiben Erdélyben bolyongott és tarisznyájában hordozta roppant műve kéziratát, csak lelkes román ifjak gyűltek köréje, de a hivatalos egyházi körök részéről semmi megbecsülésben sem részesült. Ezt a merev elzárkózást és meg-nem-értést csak Major Péternek sikerült megtörnie, de őt is életében elsősorban a pesti román ifjúság ünnepelte.

Az erdélyi iskola eszméi igazi visszhangra nem magában Erdélyben, hanem a Kárpátokon túl találtak, ahol a fanarióta-kor nemzetietlen elnyomása után az erdélyi írók öntudatos hazafisága valóságos megváltást jelentett. E téren a kapcsolatokat a budai Egyetemi Nyomda készítette elő, kiterjesztvén könyvkiadó munkásságát a Kárpátokon túlra is. Egy-egy öreg metropolita, mint Filitis Dositeus, rendkívül neheztelt ugyan e kapcsolatokért s valóságos babiloniai átkokat szórt a hitehagyott erdélyi románokra, akik Rómához pártoltak, de szerencsére voltak megértőbb egyházfők is, mint József argeşi püspök, aki Erdély tollforgató románjaival élénk összeköttetést tartott fenn. E kapcsolatok révén Major eszméje hamarosan ismertté váltak Havaselvén is: első hirdetőjük Naum Râmniceanu volt, aki görög nyelvű történeti munkáiba is belevitte az erdélyi iskola gondolatait.

A szerves fejlődést azonban a kolozsvári piarista főiskola sugárzóereje indította meg. A piaristáknál, akik a XVIII. század 70-es éveiben léptek a jezsuiták nagyhírű iskolájának örökébe, igen sok román végezte tanulmányait. Tanítványaik közül említésre méltó Moga László, a későbbi görög-katolikus püspök, aki a kolozsvári román diákok bőkezű mecénása lett, Racoce Tivadar, aki 1817-ben Bukovinában az első román irodalmi olvasókönyvet adta ki, s Leményi János, aki — mint láttuk — Balásfalva elmagyarosodását érseksége idején nagymértékben

előmozdította. Valamennyiöknél fontosabb azonban Lázár György, aki 1799-től 1805-ig tanult Kolozsvárott. A bölcsészeti kar előadásait hallgatta s a kornak megfelelően valósággal enciklopédikus ismereteket szerzett. Később Bécsben, ahol teológiai tanulmányokat folytatott, lelkes híve lett a felvilágosodás eszményeinek s ezért Erdélybe való visszatérése után felettesei oly bizalmatlanul fogadták, hogy kénytelen volt Havaselvére kivándorolni. „Túl tanult ahhoz, hogy püspök lehessen" — mondották róla az erdélyiek. Lázárnak már előzőleg voltak havaselvi bojárcsaládból származó tanítványai, s kivándorlása után e személyes kapcsolatai révén csakhamar sikerült Bukarestben megnyitnia az első román nyelvű s magasabb igényű tanintézetet. Iskoláját teljesen magyar mintára, a kolozsvári piarista főiskola nyomán szervezte meg. Elegendő tanszemélyzet híján persze be kellett érnie a magyar rendszer szerény utánzatával, de így is mindenben a Norma Regia utasításaihoz ragaszkodott. Intézetének alsó fokozata a magyarországi ú. n. „triviális" iskolák mintájára alakult meg, a középső tagozat a Grammatices és a Humanitates összevonásából keletkezett s végül kilátásba volt helyezve magasabb fokú filozófiai, teológiai és jogi studiumok megindítása is. A haladó szellemű román fiatalság seregestül tódult Lázár iskolájába s már az első év szép eredménnyel zárult. Erdélyi Vazul, a latin és a francia nyelv tanára, tanítványaival Molière-t játszatott — talán éppen a magyarországi szerzetesi iskolák Molière-előadásainak hatására — s itt, Lázár körében csirázott ki az első román filozófiai vita is: Erdélyi, aki szívvel-lélekkel Condillac és a francia enciklopédisták híve volt, éles ellentétbe került Lázár kantiánus magatartásával. Megállapíthatjuk tehát, hogy a filozófiai érdeklődés első csirái is a magyar művelődés hatása alatt jelentkeztek a románoknál.

Hasonló megállapításokat tehetünk a másik román tartománnyal, Moldvával kapcsolatban is. Ismeretes, hogy

Moldva közoktatásügyének újjászervezője, a galiciai származású Asachi György, 1820-ban Erdélybe jött s onnan Erdély kormányzója engedélyével több magyar főiskolákon végzett román tanárt vitt ki a jászvásári akadémia tanszékeire. Így került át Moldvába Pop Vazul, a már említett kolozsvári végzettségű neves orvos és latin poéta — aki kevéssel azelőtt a Székelyföld ásványvizeiről adott ki román nyelvű orvosi munkát —, Fabian-Bobb Vazul matematikus és néhány más tanár. Néhány évvel később ugyancsak Asachi biztatására ment ki Moldvába a délmagyarországi származású Murgu Euthimiusz, aki előbb a szegedi piaristáknál tanult, Dugonics tanártársainál, majd a pesti egyetemen végzett jogi tanulmányokat. Mikor már tanár volt Jászvásáron, akkor is visszatért rövid időre Pestre, hogy itt szerezhessen jogi doktorátust. Murgu működésére a legmélyebb hatást pesti filozófiatanára, Imre János gyakorolta. Imre, aki Kant és Krug tanainak jól ismert népszerűsítője volt, az elsők között sürgette nálunk a bölcseletnek magyar nyelven való előadását. Az ő példáját követte Murgu, amikor Jászvásáron a filozófiát szintén nemzeti nyelven, románul adta elő. „A sötét Moldvában egyszerre megjelent a legfensőségesebb tudomány" — írja egy rajongó kortárs Murgu előadásairól, amelyeknek vezérfonala Imre Jánosnak éppen akkor megjelent — de még latin nyelvű — traktátusa volt: „Amica foedus rationis cum experientia" (Pest, 1830). Imre nyomán adta elő Murgu a logikát is, mégpedig oly sikerrel, hogy tanítványai közé toborozta Moldva nemes ifjúságának színe-javát, többek közt azt a Gusti Demetert, aki később, 1846-ban lelkes ódát írt Liszt Ferenc tiszteletére. E filozófiai előadások azonban három év mulva sajnálatos módon félbeszakadtak: Murgut elűzte Moldvából a fejedelemnek és görög-török tanácsadóinak rosszakarata. A maradi és kapzsi bojárok óriási birtokaikat és hagyományos előjogaikat féltették a humanizmus és a felvilágosodás eszméitől.

Lázár és Murgu működésével egyidejűleg a Kárpátokon túl a magyar gyökerű európai kultúrát azonban nemcsak erdélyi románok terjesztették, hanem kivándorolt németek és magyarok is. A szász jogtudós, Flechtenmacher Keresztély Moldvának új törvénykönyvet adott s a magyar reformkor eszméiért való rajongásában dicsőítő verset írt a Széchenyiekről. Viola József, Sturdza fejedelem udvari orvosa pedig román nyelvű dietétikájával a román orvosi irodalom egyik úttörője lett s csángó gyüjtéséért a Magyar Tudományos Akadémia is levelező tagjává választotta. A Kárpátokon túlra került magyarok s elsősorban Barabás Miklós vetik meg a román festészet alapját s a havaselvi zenei élet felvirágoztatása a pozsonyi származású Wachmann János és fia, Ede nevéhez fűződik. A múlt század ötvenes éveiben még a bukaresti Nemzeti Színház megnyitó előadásán is Wachmann János kísérőzenéjét játszották és szinte említeni is felesleges, milyen példátmutató, további fejlődésre serkentő volt Déryné és más neves magyar színészek és színésznők bukaresti vendégszereplése.

Lázár, Murgu és társaik azonban csak úttörők voltak ama hatalmas exodus kezdetén, amelynek révén Erdély magyar iskolákban nevelkedett román fiatalsága e magasabb művelődés áldásaiban Kárpátokon túli testvéreit is részesíteni igyekezett. Az úttörők nyomába lépett a szatmári származású Bărnuțiu Simon, aki egész latinos műveltségét és filozófiai érdeklődését a nagykárolyi piaristák gimnáziumában szerezte s aki a nagy német filozófusokat is magyar átdolgozásban ismerte meg. Fontos szerep várt a kolozsvári jogakadémián és filozófiai karon végzett ifjakra is: innen került ki Laurian-Treboniu Sándor, a latinos irány második generációjának egyik vezéregyénisége, Papiu-Ilarianu, Moldva modern közoktatásügyének megteremtője, Pumnul Aron, Eminescu későbbi tanára, aki az első nagy román irodalomtörténetet állította össze és Hodoș József, aki kolozsvári tanulmányai után Bécs-

ben és Padovában szerzett magasabb ismereteket. E nemzedék legtöbb tagja az 1848-i események következtében távozni kényszerült Magyarországról, de magával vitte latin tudását és magyaros színezetű európai kultúráját. Az erdélyi intelligencia valósággal egyeduralkodóvá lett a Kárpátokon túl s még a mult század 60-as éveiben is erdélyi származású tudósok vették meg alapját előbb a jászvásári, majd a bukaresti egyetemnek. A jászvásári egyetem első rektora maga Bărnuțiu lett, Bukarestben pedig Laurian Sándor közel 20 éven át volt a bölcsészeti kar dékánja. Erdélyi, magyar képzettségű tanárok alkották mindkét egyetem tanári karának zömét, s még a 80-as években is a bukaresti egyetem legkiválóbb professzora Babeș Viktor lett, aki előbb a budapesti egyetemen működött s magyar állami támogatással volt külföldön Pasteur és Virchow tanítványa, hogy azután végül a román bakteriológia megalapítója legyen. Mindez természetes jelenség: a kolozsvári piarista főiskolának már 1791-ben volt egy neves román orvosprofeszora, Molnár János, amikor a Kárpátokon túl román iskola egyáltalában nem létezett, s Pesten a 30-as években nem egy román ifjú latin nyelvű orvosi disszertációja látott napvilágot. Az erdélyiek kultúrfölénye tehát egyáltalában nem meglepő. Az ő szervezőerejük teremtette meg — 40 évvel a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása után — a bukaresti Román Akadémiát is. Igaza volt Moldován Gergelynek, amikor így írt az Ungaria I. kötetében: „Cipariu, Barițiu, Laurian, Hodoș, Mocsonyi, Papiu-Ilarianu és sok más erdélyi férfiú nélkül a bukaresti Akadémia meg sem alakulhatott volna."

Most azonban felmerül egy olyan kérdés, amelyet eddig módszeresen nem vizsgáltak meg: tekintettel arra, hogy az erdélyi iskolát követő nemzedékek sorsát nagy politikai szenvedélyek kavarták fel, elsősorban 1848 forradalmi eseményei, vajjon nem halványult-e el az ő működésükben teljesen az a magyar kultúrhatás, amely Sinkayék

megindulását jellemezte? Vajjon az az érzelmi eltávolodás a magyarságtól, amely a népi öntudatosodás s a fokozatosan kirajzolódó dákoromán vágyálmok egyenes következménye volt, nem szakított-e el minden közvetlen kapcsolatot a magyar szellemi élettel?

Ma már nagy vonásokban e kérdésre is teljesen megnyugtató feleletet adhatunk. Bár nem egy román író gondosan leplezte magyar forrásait, mégis a magyar tudomány hagyományainak számos megnyilvánulását találjuk. Lapozzuk fel például Laurianu Sándor nagy művét: a Tentamen Criticum-ot. Hosszú és szép latinsággal írott bevezetése a román nyelv és nép kialakulásával foglalkozik, s az egyes állításokhoz bő jegyzetanyag fűződik. Ennek nyomán könnyű összeállítani Laurian forrásait. Mindenekelőtt feltűnő, hogy csak egyetlen román szerzőt (Cantemir) idéz s egyetlen olasz humanistát, Aeneas Sylviust. Annál több viszont magyar forrása: a Gellért-legendától s Anonymustól kezdve Turóczin, Bonfinin, Istvánffyn s Luciuson át Benkőig és Prayig, a humanista beállítottságú magyar történetírók egész galériáját találjuk nála. Ismeri a XVIII. század jezsuita történetírókat is, s ami különösen érdekes, mindezen régi szerzők mellett már hivatkozik Gibbon-ra, aki a dákoromán kontinuitás tételét, mint tudjuk, szintén elismerte.

Laurian tehát épp olyan gyakran hivatkozott magyar kútfőkre, mint Sinkay és Major. Egyenesen azok működését folytatja ő; dokumentációjának egyrésze is Sinkayból van átvéve, ami annál érthetőbb, mivel Sinkay kéziratát Laurian vitte át a Kárpátokon túlra. Az ő figyelmeztetései nyomán meríthetett Sinkayból számos más romániai szerző, mint például Bălcescu, aki 1849-ben Kossuth-tal közvetlen kapcsolatba került és Odobescu, aki történeti novelláihoz magyar forrásokat is felhasznált.

Laurian tevékenysége tehát a magyaros dokumentációnak Sinkay-féle hagyományait építette tovább. Másban is követte Laurian a magyar humanistákat: a latin kultúrának

és Róma örökségének a rajongásig menő, elvakult imádatában. S éppen ez a realitásokkal nem számoló, egyoldalú klasszicizálás, a nyelv erőszakos visszalatinosításának képtelen ábrándja volt az, ami végül is a latinos iránynak pusztulását okozta.

A román kérdések első józan szemlélője, Sulzer már 1780 körül elítélte a felesleges latinizmusokat s azt a romlott latin nyelvet, melyet az erdélyi iskola a népi nyelvhasználat helyére próbált állítani. Egy bánsági író, az óvatos és megfontolt Radu Tempea is félti az egyházi nyelv régies szépségeit az újítók merészségétől: „Nehéz lesz" — írja egyik munkájában — „ezt a nyelvet a régi római nyelv tisztaságához visszavezetni. Ha ezt valaki megtenné, nyelvünk olasz és latin lenne, s aki csak ezt a megtisztított idiómát tanulná meg, az nem értené sem régi egyházi könyveinket, sem a közönséges beszédet..." A latinos irány hívei azonban nem hallgatták meg a bölcs intelmeket, s bár maguk az erdélyi triász tagjai még csak igen óvatosan latinizáltak, utódjaik, különösen Laurian és Pumnul sokkal merészebb reformokhoz nyúltak. Teljesen szakítottak a fonetikus helyesírással, a románoknál soha nem létezett latin szavakat akartak meghonosítani s az egész nyelvből olyan „vulgáris latin"-t akartak teremteni, aminő ebben a formában sohasem lehetett... Mindeme törekvéseik még a Román Akadémia nyelvészeti munkálatainak első korszakát is károsan befolyásolták, pedig akkor, a múlt század 70-es éveiben már világos volt, hogy a latinizálás teljesen talajtalan célkitűzés maradt az ókirályságban, ahol alapos és mély latin kultúra egyáltalában nem létezett. A latin neologizmusnak élettelen múmiaként keltek ki poros szótárakból és a Kárpátokon túliak részéről semmi érzelmi melegség sem tapadt hozzájuk. Ugyanakkor pedig már kezdtek beáradni a francia jövevényszavak, amelyek a nyugati kultúra minden varázsát közvetítették. Egyben pedig feltámadt a régi román művelődés iránti roman-

tikus érdeklődés: Eminescu, a román költői műnyelv megalkotója is ebből merítette stílusihletét. A hagyományos népi nyelv védelmében küzdött Russo Elek is, a román reformkor jelentős alakja, kiadván a jelszót: „Innen, Moldvából kiáltom, de hallják meg a Milcovon és a Kárpátokon túl is: Heliade, Laurian, Pumnul nyelve nem román s a mai irodalom nem-román irodalom!" Ezzel Russo meghúzta a lélekharangot az erdélyiek legfontosabb, legszembetűnőbb alkotása: a nyelv visszalatinosítása felett. Egyszerre kitűnt, hogy az egész kísérlet eltévelyedés, puszta ábránd volt. Maiorescu, az első komoly román kritikus, erdélyi származása ellenére, szintén szembefordult ezekkel a romantikus törekvésekkel s felfedezte bennük a román kultúra alapvető hibáját: *az igazság hiányát.* Ő pedig minden vonatkozásban éppen az igazság feltétlen tiszteletét követelte, s elvi állásfoglalása miatt végül is szembehelyezkedett még a román nemzettudatot teremtő erdélyi történetírással is: „Soha kritikánk maguk a szerzők ellen nem irányult" — írta egyik tanulmányában. „Mindenki közülünk érzi és kész állítani, hogy az erdélyi triász tagjai, valamint Cipariu és Pumnul értékes férfiak, akik a közérdekért, úgy ahogyan ők jónak látták, életüket áldozták... De ez a tisztelet, ez a személyüknek járó megbecsülés semmiben sem változtatja meg műveikről alkotott ítéletünket, nem teremt Major Péter könyvéből történetírást, Sinkay kritikátlanul összehordott anyagából krónikát s Cipariu meg Pumnul nyelvészeti képzelgéseiből nyelvtörténeti igazságot".

Russo és Maiorescu nemzedéke tehát élesen szembehelyezkedett az erdélyiességgel s ezzel megindult a kultúrharc a Kárpátok két oldalán élő románok között. Volt azonban az erdélyiek eszmevilágának egy olyan magva, amellyel soha egyetlen román sem szakított komolyan s ez a dákoromán kontinuitásnak immár hirhedtté vált tétele. Ez a tétel is azonban lelkes hívekre és hirdetőkre inkább csak Erdélyben és az Erdélyből elszármazottakban

talált. Azokban a románokban, akik 1840 körül már a Kárpátokon túl működtek, de 1848-ban erdélyi testvéreik „felszabadítására" ismét visszajöttek, fogamzott meg végül az összes románok politikai egyesülésének azon ábrándja, amely a háború után Nagyromániához vezetett.

Minél jobban eltávolodunk tehát Sinkayék úttörő munkáitól, annál jobban elhatalmasodik hagyományaikon nem a tudomány és az igazság tisztelete, hanem a könyörtelen küzdelemre serkentő, sőt egyenesen lázító politikum. Különösen Erdélyben tapasztalható ez a fejlődés: itt az erdélyi triász örökségéhez való merev ragaszkodás egyenesen a jó románság kritériuma lett. A latinos iskola egyik késői követője volt például Szilasy Gergely, a kolozsvári egyetem első román tanára. Erős nemzeti érzéssel domborította ki a román nyelv latin jellegét s még mindig bízván az erőszakos visszalatinosítás sikerében, maró gúnnyal támadta azokat a Kárpátokon túli nyelvészeket, akik „Bukarest vagy Jászvásár külvárosainak korcs idiómájából" akartak nemzeti nyelvet teremteni. Szilasyt magyar egyetemi tanári minősége sem gátolta abban, hogy a román nyelvet „Traján eleven oszlopának" nevezze s egyben „a római civilizáció védőbástyájának a barbár ázsiai népek betörésével szemben". Törhetetlenül hitt természetesen az erdélyi kontinuitásban is és minden igyekezetével azon volt, hogy e tanokat a kolozsvári román egyetemi ifjúságban is meggyökereztesse. Maga köré gyűjtötte nemcsak a bölcsészeti kar, de az egész egyetem diákságát a „Iulia" egyesületebe, amelynek célja az volt, hogy a magyarok által legyőzött Gelou vezér alakjából teremtsen nemzeti szimbolumot... Ez volt az a kor, amikor még a Budapesten megjelenő Familia is érzelmes novellát közölt Mén-Marót és Glád leveréséről, akikben a románok „népi elnyomatásuk" legelső mártírjait sejtették... Grozescu Julián, akiről alább még lesz alkalmunk szólani, álnépdalokat is költött a románok képzelt történelmi jogairól:

Egykor Ajtony, Vitéz Mihály
S Mén-Marót volt itt az úr,
S most ezen a hősi földön
A román nem boldogul?

Efféle irodalmi eltévelyedések mutatják Anonymus Major Péter-féle átértékelésének végső kicsengéseit.

VIII. AZ UTOLSÓ NYOLCVAN ÉV.

Az 50-es években a vérszegény erdélyi román irodalmat új erőforrások frissítették fel. Mindjobban elhalványultak a humanista fogantatású, klasszicizáló kísérletek, melyeket egyetlen igazi tehetség sem tudott maradandó értékkel felruházni. A romantika népies beállítottságának megfelelően megindult viszont a mozgalom a népköltészet páratlanul gazdag, folyton újra meg újrateremtődő kincseinek feltárására. Erdély érdeme marad, hogy Alexandri híres Kárpátokon túli gyüjtését is megelőzve, már 1851-ben Mökesch Sámuel fogarasi evangélikus lelkész román népköltemények adott ki német fordításban. Talán a népköltészetet nagyra becsülő Sulzer példája ihlette meg őt. Mökesch gyűjteménye után néhány évvel Ács Károly magyar fordításban adott román népdalokat (jórészt Alexandri nyomán), s mivel ugyanakkor külföldön is jelentek meg idegen nyelvű román népi antológiák (Ubicini, Stanley, Ruscala, stb.), végre az erdélyi románok is ráeszméltek arra, mily szükséges lenne összegyüjteni és kiadni az erdélyi népköltészet termékeit. E munkában az úttörés nehéz szerepét Marienescu Athanáz, egy Aradon és Pesten nevelkedett bánsági román ifjú vállalta, s munkájába belekapcsolódott később a bihari Pompiliu Miron, Vulkán József, majd Moldován Gergely és Alexics György. Az első gyüjtők munkájának reprezentatív magyar kiadása is jelent meg: a Kisfaludy-Társaság által 1877-ben, Greguss Ágost előszavával kiadott „Román népdalok".

Ez az erdélyi román folklorisztikus tevékenység természetesen jórészt magyar hatásra indult meg. 1860 tájékán az általános politikai légkör is kedvezett a magyar-román kapcsolatok barátságosabbá tételének. Jókai a „Szegény gazdagok"-ban nagy rokonszenvvel írt a románokról. Thaly Kálmán „Székely kürt" című munkájában Moldva „szabad levegőjét" szembeállította a Bach-korszakbeli elnyomatással, az 1861-i parlamentben megjelenő román képviselők, köztük Gozsdu Manó, meleg magyarbarát kijelentéseket tettek s odalent a Kárpátokon túl, Klapka emigránsai Cuza fejedelemmel tárgyaltak kalandos terveikről. Még Papiu-Ilarian, a dákoromán törekvések egyik legelszántabb harcosa is összeköttetésbe lépett az emigránsokkal s a tőlük szerzett értesüléseket történeti munkáiban sokszor felhasználta. Ilyen körülmények között igazán érthető, hogy a magyar írók és tudósok örömmel karolták fel a románok népköltési törekvéseit: még Arany tekintélyes folyóirata, a Koszorú is közölt egy hosszabb román népköltéményt Grozescu Julián gyüjtéséből.

Annál meglepőbb volt az a támadás, amelyet ugyanezen Grozescu 1864-ben a Fővárosi Lapokban Kriza híres gyüjteménye, a Vadrózsák ellen indított. E cikk volt kezdete az ismert Vadrózsapörnek, amelyet Arany a Koszorúban a következőképpen foglalt össze:

„Közelebb a Fővárosi Lapokban czikk jelent meg bizonyos román hazafi tollából, mely némi hasonlóságot mutatván Molnár Anna és valamely oláh költemény közt, nemcsak azt vindicálja, hogy e ballada az *oláh* néptől származhatott (mi vita tárgya lehet) a székely nép közé, hanem egyenesen azt, hogy *írói plagium*, a gyüjtők fordítják most hevenyében, hogy megmutassák, mennyire gazdag a székely elbeszélő költészet, a minek eddig semmi híre nem volt. Nem ám, mert senkisem törődött vele, csak most kezd e gyüjtés lábra kapni: s e három különböző variánsa is ugyanazon költeménynek mutatja, hogy ez nem *irodalmi humbug;* ilyet író nem is képes csinálni, a mit mindenki átláthat, ki az eredeti népszerezményt az írói utánzástól meg bírja különböztetni."

A Vadrózsapör anyagát azóta a szellemi néprajz modern kutatói meglehetősen tisztázták; ma már világos, hogy az egész vitát az eredetiségnek rosszul értelmezett fogalma indította meg, s az sem kétséges, hogy a magyar népdalkincsben akadnak olyan balladák, amelyeknek szoros balkáni kapcsolatai vannak. Mindebből a nemzeti büszkeségre nem származik semmi sérelem: bizonyos témák átáramlása és keringése a földrajzi és szellemi szomszédság természetes következménye.

Jellemző azonban a magyar toleranciára, hogy közvéleményünk még Grozescu alaptalan vádaskodásait is hamar elfeledte és megbocsátotta: mikor a Kisfaludy-Társaság 1877-ben kiadta már említett antológiáját, ennek egyik munkatársa éppen Grozescu Julián lett. Ez a gesztus is szépen igazolja azokat az emelkedett szavakat, amelyeket Greguss Ágost Vulcan Józsefnek a Kisfaludy-Társaságban tartott székfoglalója alkalmából mondott: „Európa keresztbe vetett kardjainak közepette annál vigasztalóbb a béke jobbját nyujtanunk s elfogadnunk . . . Értsük meg egymást, azaz ismerjük meg egymást!" Vulcan is őszinte rokonszenvvel viszonozta Greguss nemes szavait, és székfoglalójában éppen Gregussnak a műköltészet és a népköltészet viszonyára vonatkozó megállapításaiból indult ki:

> „Amaz a mesterség, ez a természet előnyeivel és hátrányaival bír; az gyakran hazug álarc, ez mindenkor valódi érzés; valahányszor pedig amaz kórossá lesz, megvénhed, elerőtlenedik, összeroskad, ez mindannyiszor gyógyítja, ifjítja, eleveníti, föltámasztja."

Valóban így gondolkozhattak az erdélyi román írók is a népköltészet szerepéről irodalmuk felfrissítésében.

Érdemes azonban megvizsgálnunk, milyen is volt az a népköltési anyag, amely Marienescu és a többiek gyüjtése folytán Erdélyben valósággal irodalmi mintává lett? Vajjon ez az anyag is magán hordozta a románság ősi balkáni szellemiségének bélyegét, mint azok a költemé-

nyek, amelyeket Alexandri némi szépítéssel és kiigazítással népe közkincsévé tett?

E kérdésre sajnos nem adhatunk egészen kedvező feleletet. Éppen Marienescu gyüjteményeivel kapcsolatban fel kell vetnünk — bár eddig senki sem foglalkozott vele — a hitelesség problémáját. Nem arra gondolunk, hogy a latinizáló Marienescu még a hitelesen népi eredetű versek szövegét is sokszor egészen eltorzította, hanem ennél sokkal súlyosabb a vád: határozott meggyőződésünk, hogy az általa kiadott legtöbb történeti balladát *ő maga költötte*. Teljesen kizártnak tartjuk ugyanis, hogy Erdélyben vagy éppen Krassó-Szörényben megmaradt volna olyan XV—XVI. századi moldvai vajdák emlékezete, akikről még a moldvai népköltészet se tud semmit! Inkább azt kell gondolnunk, hogy Marienescu, a romantika historizmusának naiv rajongásával, egyszerűen az erdélyi népköltészet modorában utánozta Bolintineanu és más román költők történelmi tárgyú alkotásait. Így akarta igazolni a román nép mély és messzenyúló történeti tudatát, bár a románoknál a hitelesen igazolható kollektív emlékezet alig tekint visza a XVIII. század végénél régebbi időre.

E vádnak van azonban magyar vonatkozása is. Marienescunál találunk ugyanis számos *magyar tárgyú* román „népballadát". Ezeknek hőse hol Hunyadi, hol Zsigmond, hol Mátyás király, de általában mindig olyan személyek, akiknek a románsághoz is valami közük lehet. Már Alexics hangoztatta, hogy ezeknek „népi eredetéhez sok gyanú fér", s most az ő kételyeit határozottabb formában kell megfogalmaznunk. Amint Marienescu román történelmi tárgyú hamisításainál a minta Bolintineanu és Alexandri voltak (az utóbbi Dragoșról, Moldva alapítójáról írott balladáját népköltési gyüjteményébe is felvette, de becsületesen bevallva a szerzőséget!), úgy Marienescu magyar históriás énekeinél az ihlető Vörösmarty—Czuczor—Garay—Arany hagyománya lehetett. Az egyik Hunyadiról szóló költeményben maga Marienescu

hivatkozott Arany „Szibinyáni Jánk" című versére, melynek még címét is átvette. „A gyűrű és a holló" Morzsinai Erzsébet körül szőtt mondája is kedvelt magyar költői tárgy volt, s nem csodálhatjuk, hogy Marienescu ezt is megverselte. Amint tehát Thaly a kuruc balladák kétes hitelessége ellenére, sőt éppen azért, megmaradt kiváló Arany-epigonnak, úgy Marienescut is nem annyira lelkiismeretes gyűjtőnek, mint inkább a magyar epikus költészet egyik jószándékú, de csekély tehetségű követőjének kell tartanunk.

Mindenesetre érdekes lenne e magyar tárgyú román „népballadák" egész problémakörét behatóan megvizsgálni, annál is inkább, mert Marienescu néhány saját alkotása román népköltemények közé került bele a Kisfaludy-Társaság antológiájába is. Gregussnak, az előszó írójának, úgy látszik, a legcsekélyebb gyanúja sem volt e költemények népi eredetét illetőleg. A kölcsönhatásokat nyilván észrevette, de ezeket is a szentistváni állameszme idealizmusával értelmezte. Valósággal örvendett a rokonvonásoknak, mert azt tartotta, hogy a Kisfaludy-Társaság népdalgyűjtési törekvései

> „[illegible]gek, ha a magyar népköltészet fölkincselésében elő nem mozdítják ama szláv, oláh, német ajkú népek, melyekkel az országos élet egysége a magyart egy ezredéve összeforrasztotta s melyeknek költészete, valamint táplálkozott a magyar népköltészetből, úgy viszont maga is táplálta azt."

Meg kell még jegyeznünk, hogy a későbbi gyűjtők, mint Moldován és Alexics, természetesen sokkal lelkiismeretesebben jártak el s az eredeti népi alkotásokat maradandóbbnak hitték egy-egy irodalmi ízlés mulandó termékeinél. Alexics is közölt ugyan egy kolindát „Szent István király álma" címen, de megjegyezte, hogy ez egy névszerint ismert román népénekes modern alkotása.

A román népköltési gyűjtés magyar vonatkozásairól szólva meg kell emlékeznünk Marienescunak egy másik

jellegzetes vonásáról: a néphagyományok mitológiai magyarázatának szertelen kedveléséről. A románok hittek abban, hogy az erdélyi román néphagyományok is a kétezeréves latinároman kontinuitást igazolják: hitték, hogy a kolindák utolsó sorának „Ai Lerom" felkiáltásában Aurelianus császár neve őrződött meg, hogy Árgírus valóban Traján császár, hogy Tündér Ilona Dácia ősi szimboluma stb. Ez a korlátlan „mithománia" persze e korszak általános tünete volt; nem egy magyar kutató is hasonló eszméket vallott. Így érthető, hogy Marienescu merész mitológiai magyarázataival budapesti táblabíró korában a magyar Néprajzi Társaságban is többször szerepelt. Ötleteit az erdélyi román lapok és folyóiratok állandóan közölték és joggal mondhatjuk, hogy az ő ábrándos magyarázatai, Schuller és Réthy László józan kritikái ellenére, nagy mértékben hozzájárultak a dákoromán mítosz állandó ébrentartásához.

Mindeddig a nép- és műköltészet határán mozgó kölcsönhatásokkal foglalkoztunk; most azonban össze kell foglalnunk a XIX. századi magyar nemzeti klasszicizmus hatását a románságra. A részletények sajnos e téren sincsenek beható kutatással feltárva s így ezúttal csak az általános fejlődést vázolhatjuk. Mindesetre bizonyos, hogy a magyar irodalom ismeretének első tudatos román terjesztője az aranykörnyéki Slavici János volt, aki bécsi egyetemi hallgató korában terjedelmes cikkben számolt be a magyar irodalomról és általában a magyarságról Titu Maiorescu nagytekintélyű folyóiratában, a „Convorbiri Literare"-ban (Irodalmi Csevegések, 1871—72). E tanulmány irodalmi része elég tárgyilagos áttekintés, de érdekes, hogy Slavici irodalomszemlélete még egészen Toldy Ferenc felfogásán alapul: a magyar irodalmi fejlődés csúcsára nem Petőfit és Aranyt, hanem Vörösmartyt állítja. Behatóan foglalkozik Kazinczyval és Kölcseyvel, de nagyon hidegen Jókaival. Slavici cikkének érdekessége még az is, hogy végleges megfogalmazását Eminescu át-

dolgozása révén nyerte, Eminescu ugyanis bécsi egyetemi hallgató korában Slavicinak legbensőbb barátja volt. Joggal tételezhetjük fel, hogy Slavici beszélgetés közben is sok magyar irodalmi alkotással ismertette meg a moldvai származású és magyarul nem tudó Eminescut, akinek költeményeiben talán nem véletlenül bukkanunk éppen Kölcsey és Vörösmarty hatására, vagyis azon költőkére, akikről Slavici cikkében is részletesen megemlékezett. Néhány egyezés Eminescu és a XIX. század első felének magyar költői között mindenesetre olyan természetű, hogy nehezen lehetne ezeket puszta véletlennel vagy közös forrással magyaráznunk.

A magyar irodalmi élettel szoros kapcsolatot tartott fenn egy bihari román író, Bădescu János is, aki Bágyai néven a Vasárnapi Ujságba irogatott. Román verseit Pesten adta ki, 1867-ben és Joannovics György miniszteri tanácsosnak ajánlotta. Bădescu néhány jó Eötvös-fordítást is készített és amikor később átment a Kárpátokon túlra, nagy sikereket aratott Petőfi „Őrült"-jének román fordításával. Bădescu egyébként arról nevezetes, hogy kissé Jókai-hősökre emlékeztető, kalandos alakját Eminescu egyik lírai regényében örökítette meg.

Petőfi aránylag lassan hatott a román irodalomra, bár a magyarországi románok iskolai tanulmányaik folytán bizonyára hamar megismerték. Egyesek találkoztak személyesen is vele s emlékeikre büszkén hivatkoztak (egy román politikus, Sterca-Suluțiu például emlékirataiban azzal dicsekedett, hogy 1848 március 15-én ő tartotta Petőfi lábát, amikor a Nemzeti Múzeum előtt a Talpra Magyart szavalta). Az első valóban sikerült Petőfi-fordításokat — talán a lelkes Petőfi-kutató, Melzl Hugó biztatására — Coșbuc György, a későbbi nagy román balladaköltő készítette kolozsvári egyetemi hallgató korában, de Petőfit igazán ismertté csak a brassói Iosif O. Istvánnak kissé erőtlen, de hű fordításai tették. E két román költő egyébként a fokozatos megmagyarosodásnak állandó hala-

dását mutatja: a keleterdélyi szász vidékről származó Coşbuc, aki később Nagyszebenben is élt, ifjúkori benyomásainak megfelelően még egészen a német orientáció körében maradt s ha alkalmilag egy-egy Petőfi verset fordított vagy Endrődi Sándor egyik költeményét (Haidé) dolgozta át, ez életművében csak futó epizód volt. Iosif, a brassói gimnáziumi igazgató fia, már középutat képvisel a magyar és német ösztönzések közt: érzelmi és ízlésbeli beállítottságának megfelelően még főleg Heinét fordít, de már sikerrel próbálja meg Petőfi kisebb, idillikus genre-képeinek átültetését is (Füstbement terv, stb.). A teljes szellemi elmagyarosodást — paradox módon — a legirredentább erdélyi költő: Goga Oktavián képviseli. Ő tolmácsolja Petőfinek szenvedélyes szabadság-verseit, de persze a magyar szabadság-ideált — akárcsak a szlovák Hviezdoszláv — saját nemzetisége szellemében értelmezi.

Goga budapesti egyetemi évei alatt került benső kapcsolatba a magyar szellemi élettel. Mint pesti barátja, Tăslăuanu is bevallotta, Goga és nemzedéke még a világirodalom nagy alkotásait is magyar fordításban ismerte meg. Ez a megállapítás adatszerűen is igazolható: Goga például Ada Negrit magyar fordításban olvasta először és nagyon valószínű, hogy Iosif és más erdélyi román írók Shakespeare-fordításai nem Schlegel nyomán készültek, ahogyan a román kutatók eddig tartották, hanem a közvetítő Vörösmartynak és a XIX. század többi nagy magyar klasszikusának remek Shakespeare-fordítása volt. A magyarság tehát újra teljesítette európai kultúrmisszióját: mint a multban annyiszor, most is közvetítette az európai művelődés értékeit az elmaradottabb délkeleteurópai országok felé. Goga verseinek még ritmikája és strófaszerkezete is magyaros: többször használja például azt a jellegzetesen magyar „szótagszaporító" versszakfajtát, amelyet nálunk Arany „Zách Klára balladájával" tett népszerűvé. Goga ezen a téren egyébként hosszú

erdélyi hagyomány folytatója: már Baracnál és Bădescunál is kimutatható a magyaros verselés nyilvánvaló hatása. Goga korán kezdett Madáchot is fordítani; barátai szerint valósággal ezzel a fordítással sajátította el az írás mesterségét. Gogára eszmeileg különösen Petőfi hatott, amint azt maga és később Iorga is elismerte; emellett azonban kétségtelenül kimutatható a századvégi Reviczky-Ábrányi-féle neoromantikus-hazafias költészetnek befolyása: mint az ifjú Ady esetében, Gogánál is ez volt irodalmi megindulásának szellemi légköre. Ilyen körülmények között csak üres póznak tarthatjuk Gogának 1935-ben tett kijelentését: „Budapesten szándékosan elszigeteltem magam és tudatosan kiküszöböltem magamból minden idegen hatást". Mindebből legfeljebb az igaz, hogy Gogának — magyar hatás miatt — később feltétlenül akadt kiküszöbölni valója. Egyébként maga az a tény is, hogy Gogának a bukaresti egyetem román irodalomtörténeti intézetében tartott előadása során tiltakoznia kellett költészete magyaros jellege ellen, igazolja azt a meggyőződésünket, hogy Gogát még a regátiak is magyar inspirációjú költőnek könyvelték el.

Arany kevésbbé hatott; Putnoky Miklós próbálta ugyan Densuşianu Áron „Negriada" című eposzának egyes vonásait Toldival rokonítani, de összevetései kétes értékűek. Arany ódai pátosza csak az Arany-epigonokon át jutott el Gogához.

Sajnos, feldolgozatlan Jókai hatása is, pedig Jókaiból, mint a világ minden nyelvére, úgy románra is sokat fordítottak. Valószínű az is, hogy a XIX. század végi erdélyi román novellairodalom e kor kisebb magyar elbeszélőivel mutat rokonságot; Slavici eleven realizmusának például feltétlenül lehetnek magyar mintái.

A magyar drámairodalom hatása rendkívül csekély. Erdélyi román színjátszás alig volt, s az idejövő romániai társulatok főleg francia darabok jó-rossz átdolgozásait játszották. Csak a román tárgyú népszínmű kialakítására

történtek kísérletek; Moldován Gergely azonban „Flórika szerelmét" magyarul írta meg s így műve beletartozik a magyar irodalom egységébe.

A háború előtti évek egyre feszültebb nemzetiségi légkörében a magyar-román irodalmi kapcsolatok természetszerűleg ellazultak. A háború után, 1922-ben Nagyvárad, Ady városa tette meg az első lépéseket a közeledés felé. Keresztúri Sándor itt adta ki az „Új román költők antológiáját" (melyet később Fekete Tivadar, Berde Mária, Franyó Zoltán, Kádár Imre és mások fordításai követtek), s egy másik váradi költő, Ilieşiu Jusztin ugyanakkor román Ady-fordításokkal kezdte előkészíteni legnagyobb modern költőnk romániai megismerését. 1924-ben már Goga közölt Ady-fordításokat s azóta több mint 100 Ady-vers jelent meg többé-kevésbbé szerencsés román átköltésben. Napjainkban a kolozsvári „Tribuna Ardealului"-ban olvastunk néhány Ady-fordítást. Ady román bibliográfiáját legújabban állította össze A. P. Todor, a Román Akadémia derék magyarbarát könyvtárosa.

Az erdélyi megszállás 22 éve alatt magyarul több román antológia jelent meg, de sajnos a magyar lírának románul ma sincsen reprezentatív modern antológiája. Vannak viszont elég jó irodalomtörténeti összefoglalások: az egész magyar irodalom történetét románul megírta Kristóf György (ford. Bitay Árpád), az erdélyi irodalom hőskoráról pedig Chinezu János, volt kolozsvári román konzul írt értékes és tárgyilagos tanulmányt, mely az anyag beható ismeretétől és helyes irodalmi szempontokról tanuskodik. Mindezek az összefoglaló művek azonban csak akkor elevenednének meg, ha a hozzájuk tartozó olvasmányanyag is románul hozzáférhető lenne. A magyar irodalom megismertetése szempontjából mindenesetre a leghasznosabb munkát Bitay Árpád s legutóbb Pálffy Endre végezte, akiknek Iorga nyári egyetemén tartott előadásai a legjobb szándékú hídverést jelentik.

Mindazonáltal vannak ma is nagy román írók, akikben él és állandó hatóerőként tovább dolgozik az a magyar irodalmi műveltség, amelyet a háborúelőtti Magyarországon szereztek. Ebből a szempontból elsősorban Rebreanut kell említenünk: egykor Budapesten volt Ludovika-növendék s pályáját magyar novellákkal kezdte meg. Ihletői Madách, akinek nyomán metafizikai regényt írt (Ádám és Éva), Mikszáth, akinek egyik ismert karcolatát (A kaszát vásárló paraszt) szellemesen dolgozta át (de a saját neve alatt!), valamint Móricz Zsigmond, akinek hatása különösen Rebreanunak az 1907-i nagy parasztforradalomról írott regényén érződik.

Érdekes jelenség azonban, hogy a megizmosodott erdélyi irodalom számbavehető hatást nem gyakorolt sem Rebreanura, sem más román íróra, bár egy-egy jó erdélyi regény (pl. Nyirő József: Isten igájában) román fordításban is megjelent. A románságra úgy látszik, a legújabb időkig a magyar irodalom totalitása hatott, s a legmélyebb befolyást éppen nem-erdélyi írók (Ady, Móricz) gyakorolták. A románság Erdély-érzése nyilvánvalóan egészen más, mint Áprily vagy Reményik mély transzilvánizmusa, amely az egyetemes magyarság nemzeti öntudatában gyökerezik.

A jelenlegi helyzet mindenesetre új korszakot jelent a magyar-román szellemi kapcsolatok történetében. A visszatért erdélyi részek román ifjúsága ismét magyar irodalmi nevelésben részesül, s hisszük, hogy ezek az ismeretek, helyes beállítás mellett, visszhangot fognak kelteni az ifjú szívekben. Talán egyszer megérzi még Erdély románsága, hogy a magyar művelődéshez sokkal mélyebb történeti szálak csatolják, mint a Kárpátokon túli Románia felületes, franciás kultúrájához. Hogy azután a magyar művelődés közvetlen hatása valóban hoz-e ismét gazdag gyümölcsöket, azt természetesen a napjainkban kialakuló fejlődés további sorsa fogja megmutatni.

IRODALOM: Összefoglaló művek: *Tamás L.:* Az erdélyi oláhság. Bp. 1936 (a XVIII. sz. végéig); *Sulica Sz.:* A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére. Szeged, 1937; *Gáldi L.:* A román irodalomtörténet tájrajzi problémái. Bp. 1935; u. az: Erdély hivatása Délkelet-Európa művelődésében. Minerva, 1941 (olaszul is); u. az: Magyar-román művelődési kapcsolatok. Erdély és népei. Bp. 1942. — Könyvészeti összefoglalás: *A. Veress:* Bibliografia română-ungară. I-III. Bukarest, 1931–35. – A középkori fejlődésről: *Elekes* L.: A román fejlődés alapvetése. Századok, 1941; *Tamás L.:* Die ung. Lehnwörter im Rum. Ung. Jahrb. VIII—IX; *Gáldi L.—Makkai L.:* A románok története. Bp. 1941 (II—III. fej.); *Documenta* Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia. Bp. 1941. — A protestáns korszakról: *Juhász I.:* A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940 (néhány jó adatot közöl *Székely M.:* A protestáns erdélyi fejedelmek hatása a román kultúra fejlődésére. Debrecen, 1935). Egyháztörténeti szempontból igen hasznos még: *Révész I.:* La Réforme et les Roumains de Transylvanie. Archivum Europae Centro-Orientalis, III (1937). — Az elvilágiasodás kezdeteiről s általában véve a humanista hatásokról: *Gáldi L.:* XVIII. századi humanizmusunk és a románság. Bp., 1940 (bővített olasz kiadásban: L'influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno, Bp. 1941). — A szótárirodalom kezdeteiről: *Gáldi L.:* A magyar szótárirodalom hatása az oláhra. Bp., 1932. — A XVIII. századi román nyelv magyar és latin jövevényszavairól ld. „Problemi di geografia linguistica nel rumeno del Settecento" (Roma, 1938) és „A XVIII. századi oláh nyelv jövevényszavai" (Magyar Nyelv, 1939) c. tanulmányaimat. — Verstani kérdésekről „Le origini italo-greche della versificazione rumena" címen írtam (Roma, 1939). — A XVIII. és XIX. század további bibliográfiai adatai az eddig idézett művekben megtalálhatók (pótlandó még Pteancu Sándor disszertációja: Major Péter élete és működése. Nagyvárad, 1903). — A legújabb kapcsolatok közül még csak a XIX. század második felének erdélyi román költészetét (Magyarságtudomány, 1942) és Goga működésének magyar vonatkozásait dolgoztam fel részletesen (Goga pesti évei és a „Luceafărul". Egyet. Phil. Közlöny, 1941).

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 3677/1951. sz.

KINCSESTÁR

Az ország egyetlen, a tudományok minden ágát felölelő és népszerűsítő könyvsorozata. 150 kötetes keretében az ismeretek teljes enciklopédiáját nyujtja, úgymint:

MAGYARSÁGISMERET
TÖRTÉNELEM
AZ ÚJ EURÓPA
IRODALOMTÖRTÉNET
EMBER ÉS TERMÉSZET
MŰVÉSZET, KÖNYV
KÖZGAZDASÁG, STATISZTIKA
VALLÁS ÉS FILOZÓFIA
TERMÉSZETTUDOMÁNY
ORVOSTUDOMÁNY
HADTUDOMÁNY, SPORT
FÖLDRAJZ
TÁRSADALOMTUDOMÁNY
ÉLETRAJZOK

*

„A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI"

önálló nagyobb monografiák a következő szerzőktől:

Szekfű Gyula, Weis István, Hóman Bálint, Horváth János, Farkas Gyula, Babits Mihály, Julier Ferenc, Gratz Gusztáv, Genthon István.

KÉRJEN RÉSZLETES PROSPEKTUST.

Kiadóhivatal: Budapest, VI., Vilmos császár út 26. sz.